

Λουκῆς Λάρας

Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗ. Σειρά Α. 19

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ:

Λουκῆς Λάρας

Πρώτη ἔκδοση: 1879

Σύμβουλος ἔκδοσης: Μανόλης Ἀναγνωστάκης

Masarykova univerzita Filozofická fakulta. Klasická studia	
Přir.č.	
Sign.	
Syst.č.	854217

© Ἐκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ Ἀσκληπιοῦ 6, Ἀθήνα 106 80
Τηλ.: 3639962 - 3607744 - Fax: 3623093

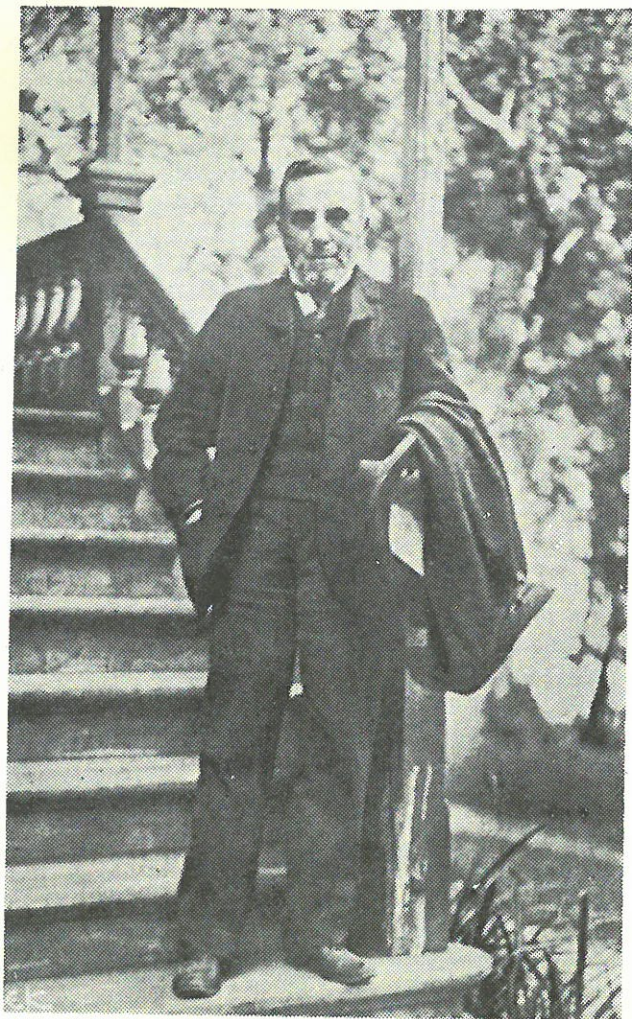
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ

ΛΟΥΚΗΣ ΛΑΡΑΣ

NSRF

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 1988

XB-B-4B

37-06

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821 εὐρισκόμην εἰς Σμύρνην. Ἦμην τότε εἰκοσαετῆς σχεδόν. Πρὸ ἑπτὰ ἡδὴ ἔτων ὁ διδάσκαλός μου, παππᾶ Φλούτης, Θεὸς συγχωρέσει τον, εἶχε βεβαιώσει τὸν πατέρα μου, ὅτι ἔμαθα πλέον ὅσα γράμματα ἀρκοῦν εἰς ἄνθρωπον μέλλοντα νὰ μετέλθῃ τὸ ἐμπόριον· ὁ δὲ πατήρ μου εἶτε πεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ἀγαθοῦ ἱεροδιδασκάλου, εἶτε θεωρῶν τὸ σχολεῖον τοῦ πρακτικοῦ βίου ὡς ὠφελιμώτερον δι' ἐμέ, δὲν ἐνέκρινε νὰ με ἀφήσῃ εἰς Χίον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, ἀλλὰ μ' ἐπῆρεν ἔκτοτε εἰς Σμύρνην, παραλαβὼν με κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς μαθητευόμενον, μετ' οὐ πολὺ δὲ ὡς ἑταῖρον εἰς τὸ ἐμπορικόν του κατὰστημα.

Ὁ Ὑψιστος ἐν τούτοις ἠύλογει τοὺς κόπους μας. Τὸ ἰσοζύγιον ἐκάστου ἔτους ἦτο παχύτερον τοῦ προηγηθέντος, καὶ ἡ ἐμπορικὴ μας ὑπόληψις ἔστερεοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Σμύρνης. Ἄλλως τε —δύναμαι μετὰ ὑπερηφανείας νὰ τὸ εἶπω—, ἀπ' ἀρχῆς ὁ πατήρ μου εἶχεν ἀποκτήσει ὄνομα καλὸν καὶ ὑπόληψιν ἄκραν, διότι ἦτο τιμιώτατος καὶ ἀκριβέστατος εἰς τὰς συναλλαγὰς του. Ὅφειλω δὲ νὰ προσθέσω (καὶ δὲν τὸ λέγω διὰ νὰ ἐπαινεθῶ, γνωρίζων ἐκ πείρας, ὅτι ὁ ἐαυ-

τὸν ἐπαινῶν ἢ πλανᾶται, ἢ συχνάκις ἄλλους θέλει ν' ἀπατήσῃ, ἀλλὰ τὸ λέγω ὡς φόρον υἱικῆς εὐγνωμοσύνης), ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἐμπορικοῦ μου βίου τὴν χρεωστῶ, πρὸ παντὸς ἄλλου, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τιμιότητος, τὰς ὁποίας ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἐτι ἡλικίας μου ἐνέπνευσεν ὁ πατήρ μου.

Καθ' ὅσον ἠύξανον τὰ κέρδη ἐξετείνετο θαυμηθὸν τῶν ἐργασιῶν μας ὁ κύκλος, ταῦτοχρόνως δὲ καὶ τῶν βλέψεών μας ὁ ὀρίζων. Αἱ μετὰ ξένων ἐν Εὐρώπῃ ἀνταποκριτῶν σχέσεις δὲν ἐξήρκουν πλέον πρὸς ἰκανοποίησιν τῆς ἐμπορικῆς μας δραστηριότητος. Δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν συμπολιτῶν μας, νέοι Κολόμβοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, εἶχον ἤδη κατ' ἐκεῖνα τὰ ἔτη στήσει εἰς Λονδίνον τὴν σκηνήν των. Τὸ τρόπαιον ἐκείνων ἐτάραττε τὸν ὕπνον μας, τὸ δὲ παράδειγμά των ὑπέκαιε τοὺς φιλοδόξους πόθους μας, ὅθεν ἐσχεδιάζετο νὰ μεταβῶ κατὰ τὸ φθινόπωρον εἰς Ἀγγλίαν μεθ' ἐνὸς τῶν ἐκ μητρὸς θείων μου. Εἶχα μάλιστα ἀρχίσει νὰ διδάσκωμαι τὴν Ἀγγλικὴν ὑπὸ Ἀγγλοῦ τινὸς ἱερωμένου, εἵδους παπᾶ Φλούτη, ὅστις βεβαίως πολλὰ δὲν μὲ ἔμαθεν. Ἄλλ' ἴσως δὲν ἦτο ἰδικόν του τὸ πταῖσμα. Ἄς μὴ καθάπτωμαι τῆς μνήμης τῶν πρώτων διδασκάλων μου!

Ὁ νοῦς καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς συγγενῶν ἢ φίλων καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ ἦτο ἀποκλειστικῶς προσηλωμένος εἰς τὸ ἔργον μας. Περὶ Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ τεκταινομένης ἐπαναστάσεως οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἐγνωρίζομεν. Συνησθανόμεθα μὲν ἀορίστως πως καὶ ἡμεῖς, μεθ' ὄλων τῶν τότε Ἑλλήνων, τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ὄργασμόν, ἐδέλομεν εἰς Σμύρνην Εὐρωπαίους κρατοῦντας ὑψηλὰ τὴν κεφαλὴν, καὶ μετὰ πικρίας ἐνδομύχου ἐμακαρίζομεν τὰ αὐτόνομα Χριστιανικὰ ἔθνη, εἶχομεν ἀμυδράς τινὰς ἱ-

στορικὰς γνώσεις περὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ νεφελῶδεις τινὰς ἐλπίδας ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, στηριζομένας κυρίως εἰς τὴν ἐξ Ἄρκτου προσδοκωμένην ἀρωγὴν, τὰς δ' ἑορτὰς συνερχόμενοι ἐψάλλομεν καὶ ἡμεῖς τοῦ Ρήγα τὰ ἄσματα· ἀλλ' ὅμως δὲν ἐφανταζόμεθα οὐδαμῶς ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς παραμονὰς ἐθνικῆς ἐκρήξεως.

Διηρχόμεθα τὸν βίον ἡσυχῆ ἐντὸς τοῦ Χανίου, τὴν μὲν ἡμέραν ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων ἐμπορευμάτων μας, τὴν δὲ νύκτα ἐντὸς τοῦ μικροῦ δωματίου, ἄνωθεν τῆς ἀποθήκης, ὅπου ἐκοιμώμεθα ὁ πατήρ μου κ' ἐγώ. Τὰς Κυριακὰς ἐλειτουροῦμεθα τακτικῶς εἰς τὴν Ἀγίαν Φωτεινὴν, ἐνίοτε δὲ ἐπεσκεπτόμεθα οἰκογένειάν τινα ἐκ τῶν ἐν Σμύρνη διαδιούντων Χίων. Σπανίως, ἀπαξ ἢ δις τοῦ ἔτους, περὶ τὸ Πάσχα ἰδίως, ἐπηγαίνομεν πρὸς ἀναψυχὴν εἰς τὰ παρακείμενα χωρία, καὶ τότε ἀναπνεόντες ἀέρα καθαρὸν καὶ βλέποντες δένδρα καὶ ἀγρούς ἐνθυμούμεθα τὴν Χίον καὶ τὸν Πύργον καὶ τὸν κῆπὸν μας, καὶ μᾶς ἐφαίνετο θαρύτερος τότε ὁ ἀπὸ τῆς οἰκογενείας χωρισμός.

Οὕτω διήρχοντο αἱ ἡμέραι καὶ παρήρχετο ὁ καιρὸς, ἢ δὲ κυρία μου σκέψις ἦτο περὶ τῆς μελλούσης εἰς Ἀγγλίαν ἀποδημίας. Τὰ ὄνειρά μου περὶ τοῦτο περιστρέφοντο, καὶ ἦσαν ὄνειρα ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν χροσᾶ. Ἄλλ' ἐξαίφνης καὶ ἡσυχία καὶ ἐργασία καὶ σχέδια καὶ ὄνειρα, τὰ πάντα διὰ μιᾶς ἀνετράπησαν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου μίαν νύκτα ἐξύπνησα ἐντρομος. Εἶχα ἀκούσει τουφεκισμοὺς ἀλλεπαλλήλους εἰς τὸν ὕπνον μου. Ἄνεκάθησα ἐπὶ τοῦ στρώματος μὲ τὰ ὦτα προσεκτικὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους εἰς τὸ σκότος.

Ὁ πατήρ μου ἐκοιμᾶτο θαθέως. Μὴ ἦτο ὄνειρον; Ὁ-

χι! Πίψ, πάψ, πάλιν και κραυγαί συγχρόνως ἄγριαι. Ἐξύπνησα τὸν πατέρα μου και ἠκούομεν ἀμφοτέροι.

Καθ' ἄλλην τήν νύκτα ἐξηκολοῦθησαν ἐκ διαλειμμάτων ὁ κρότος και ἡ ταραχή. Δὲν ἤδυναμεθα νὰ εἰκασώμεν τί συμβαίνει. Καὶ πῶς νὰ τὸ μάθωμεν; Εἴχομεν τήν περιέργειαν νὰ ἐξέλθωμεν, ἀλλ' ὁ φόβος ἦτο ἰσχυρότερος και ἐμένομεν ἐντὸς τοῦ δωματίου.

Πρὸς τὰ ἐξημερώματα κατέβημεν εἰς τήν πλατείαν τοῦ Χανίου, ὅπου εὔρομεν και ἄλλους ἐκ τῶν κατοίκων του συνηγμένους, εἰς τήν αὐτήν ὡς ἡμεῖς ἀπορίαν και τήν αὐτήν ἀνησυχίαν.

Τὰ Χάνια, καθὼς ἴσως γνωρίζεις, ἀναγνώστα, εἶναι συνήθως ὠκοδομημένα ἐν εἴδει φρουρίου. Ἐξωθεν τοῖχοι ὑψηλοὶ και στερεοί, ἐν τῷ μέσῳ αὐλὴ ὑπαιθρος, τετράγωνος ἢ ἐπιμήκης, ἐπὶ τῆς αὐλῆς αἱ θύραι και τὰ παράθυρα τῶν ἀποθηκῶν και τῶν οἰκημάτων, ἡ δὲ συγκοινωνία μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου διὰ πύλης σιδηρᾶς κλειομένης τήν νύκτα.

Ὅτε τήν αὐγὴν ἤνοιξαν οἱ φύλακες τήν πύλην, ἐμάθομεν ὅτι ἀφ' ἐσπέρας εἶχεν ἔλθει διαταγὴ νὰ ὀπλισθῶσιν οἱ Τούρκοι διὰ τοῦτο οἱ νυκτερινοὶ τουφεκισμοὶ και οἱ ἀλαλαγμοὶ των. Ἀλλὰ πρὸς τί ὁ ἐξοπλισμός; Πόθεν ὁ προκαλέσας τὸ διάταγμα κίνδυνος; Τοιαύτας ἐρωτήσεις ἀπηυθύνομεν πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἐρχομένους, ἀλλ' οὐδὲν ἀκριβὲς ἐπληροφοροῦμεθα. Εἷς ἔλεγε, στάσις τῶν Γενιτσάρων ἄλλος, πόλεμος Ρωσσοικὸς τινὲς ἐπιθύριζον, ἐπανάστασις τῶν Χριστιανῶν.

Ὅστω διῆλθεν ἡ ἡμέρα ἐκείνη. Ἦτο Σάββατον. Ἡμεῖς δὲν ἐξήλθομεν τοῦ Χανίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πύλης ἐβλέπομεν ἐνόπλους και ἀγρίους τοὺς Τούρκους περιφερομένους εἰς τὰς ὁδοὺς.

Τὴν ἐπιούσαν ὑπήγομεν κατὰ τὸ σύνθηδες εἰς τὴν λειτουργίαν. Κατ' ἐκείνην τὴν Κυριακὴν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὀμιλήσῃ ἱεροκῆρυξ, ὥστε τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας εἶδε μετ' ἀπορίας τὸν ἱερέα ἀναβαλόντα ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος. Δὲν ἀνέβη νὰ μᾶς διδάξῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πρὸς ἀνάγνωσιν Πατριαρχικοῦ ἀφορισμοῦ.

Ἦκούομεν πάντες ἐμβρόντητοι τὸν ἀναγινώσκοντα τὰς φοβερὰς ἐκείνας κατάρας και τοὺς φρικώδεις ἐξορκισμοὺς. Ἦκούσαμεν τὰ ὀνόματα τοῦ Σούτσου και τοῦ Ὑψηλάντου ὡς ἐνόχων και προδοτῶν. Ἐνοήσαμεν ὅτι πρόκειται περὶ κινήματων ἐπαναστατικῶν ἐν Βλαχία και περὶ μυστικῶν συνωμοσιῶν, και ἐβλέπομεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, και ἀντηλλάσσοντο ψιθυρισμοὶ και ἐρωτήσεις και ἀπορίαι. Τί ἄρα γε ἐσήμαινεν ἡ ἀφοριζομένη ἐπανάστασις; ὁποία ἡ πηγὴ τοῦ κινήματος; Ἐγνωρίζομεν μόνον, ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἦτο μέγας και πολὺς ἐν Ρωσσία, και κάπως ὑπεθέσαμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Ρωσοικῆς τινος ὑποκινήσεως, ὅτι ἐγένετο προανάκρουσμά τι Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα διειτυπῶντο μόλις ὡς συμπερασμοὶ, ἀόριστοι και συγκεχυμένοι πολλῷ πλέον ἢ ὅσον δύναμαι σήμερον ἐνταῦθα νὰ παραστήσω.

Και οἱ Τούρκοι ὅμως τῆς Σμύρνης ἦσαν εἰς τὸ σκότος εἰσέτι ὡς πρὸς τὰ διατρέχοντα, οὐδ' εἶχον ἀκριβῶς ἐγνοήσει ὅτι οἱ ραγιαδες ἀφ' ἑαυτῶν ἐπανάστησαν. Ἐνόμισαν ὅτι ἐκ Ρωσσίας ἐπέρχεται ὁ κίνδυνος. Οὐχ ἤττον, εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ὁ φανατισμὸς αὐτῶν ἐξηγέρθη. Ἐπρόκειτο περὶ πολέμου κατ' ἀπίστων ἄρα πᾶς Χριστιανὸς ἐχθρὸς, πᾶς δὲ ραγιαῖς πρόχειρον θῦμα. Ἀπὸ τῆς πρώτης λοιπὸν ἡμέρας ἐμαύρισε δι' ἡμᾶς ὁ ὀρίζων και μᾶς κατεπλάκωσε τὴν ψυχὴν ἡ ἀνησυχία και ὁ φόβος.

Αἱ λέξεις αὗται, ἀνησυχία, φόβος, συχνάκις ἤδη

διέφυγον τὸν κάλαμόν μου. Ἄλλὰ πρὸς τί νὰ ἐπιδείξω γενναιότητα, τὴν ὁποίαν οὔτε εἶχομεν, οὔτε ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν; Μὴ, ἀναγνώστα, μειδιάσης, ἀναλογιζόμενος ὅτι εἶμαι Χῖος καὶ ἀποδίδων εἰς φυλετικὴν δῆθεν ἰδιοσυγκρασίαν τὴν ἀτολμίαν μου. Ἦθελα νὰ σ' ἔβλεπα τότε εἰς τὴν θέσιν μου, ὅσον γενναῖος καὶ ἂν φρονῆς ὅτι εἶσαι. Ἄσπλοι, ἀπροστάτευτοι, ταπεινωμένοι ἀπὸ τὴν δουλείαν, ἐκτεθειμένοι εἰς τοῦ πρώτου ἐξηγριωμένου Τούρκου τὴν ὀργὴν ἢ καὶ τὴν μάχαιραν, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐλπίδος τοῦ νὰ τύχωμέν ποτε δικαιοσύνην ἢ κἄν ἐκδίκησιν, πῶς ἦτο δυνατόν ἡμεῖς, οἱ ταπεινοὶ ἔμποροι τοῦ Χανίου τῆς Σμύρνης, νὰ ἔχωμεν γενναιότητα; Πρὸς τί ἠδύνατο ἡ γενναιότης νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ; Ὑπομονὴν μόνον εἶχομεν, μᾶς ἐχρειάζετο δὲ ὑπομονὴ πολλή, διότι ἡ ζωὴ μας ἔκτοτε ἦτο διαρκῆς ἀγωνία καὶ μακρὸν μαρτύριον. Ἄλλ' ἔχει καὶ ἡ ὑπομονὴ τὰ ὄριά της. Ἐνίοτε ἐξαντλεῖται καὶ τὴν διαδέχεται τότε εἴτε ἡ ἀπόγνωσις, εἴτε ἡ ἀπελπισία ἐκείνη ἢ ἄγουσα εἰς τὸν ἠρωϊσμόν. Πολλὰ ἠρωϊσμοῦ παραδείγματα καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἰς τὴν γενικὴν τῶν ἀνθρώπων ἱστορίαν, τὴν γραπτὴν καὶ τὴν ἀγραφοῦν, εἶναι ἴσως ἀπελπισίας τοιαύτης παραγόμενα. Ἐμὲ δὲ Θεὸς μ' ἐφύλαξεν ἀπὸ τὴν ἀπόγνωσιν, ἡ δὲ φύσις δὲν μὲ προητοίμασε διὰ τὴν ἀπελπισίαν τοῦ ἠρωϊσμοῦ. Ἄλλ' ὅμως ποτὲ δὲν μοῦ ἐξηγελήθη ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ ἐλπίς, καὶ πολλάκις ἐδόξασα ἐπὶ τούτῳ τὸν Ὑψιστον.

Ὅλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν Κυριακὴν ἐκείνην τοῦ ἀφορισμοῦ, ὑπῆγα μίαν πρωτὰν εἰς τὸ Χάνι τῶν Ἑβραίων, πρὸς συναξιν χρημάτων. Εἶχα εἰσπράξει ποσὸν τι καὶ ἔθετα ἐντὸς τοῦ κόλπου μου τὸν περιέχοντα τὰ συναχθέντα σάκκον, ὅτε ἀκούω αἴφνης κραυγᾶς καὶ ποδοβολητόν, καὶ βλέπω χεῖμαρρον Χριστιανῶν καὶ Ἑβραίων φευγόντων

δρομαίως πρὸς ἡμᾶς. Πρὶν ἢ ὁ Ἑβραῖός μου προφθάσῃ νὰ κλείσῃ τὴν θύραν, ἡ σκοτεινὴ ἀποθήκη εἶχε πληρωθῆ ὑπὸ ἐντρόμων ὁμοθησῶν του.

Αἱ διακεκομμένα φράσεις, τὰς ὁποίας ἐψιθύριζον εἰς τὴν Ἰσπανικὴν διάλεκτόν των, δὲν μ' ἐφώτισαν οὔτε μὲ καθησύχασαν· δὲν ἐγνώριζον καὶ αὐτοὶ τί συνέβη καὶ διατί ἔφευγον.

Ἄφου ὁ θόρυβος ἐκόπασε καὶ ἐπανῆλθεν ἔξω ἡ ἡσυχία, ἠγνοίξαμεν μετὰ προσοχῆς τὴν θύραν. Βαθμηδὸν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀποθήκαι ἠγνοίγοντο, οἱ δὲ ἐντὸς αὐτῶν καταφυγόντες ἐξήρχοντο ἐνθαρρυνθέντες, καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐγνώσθη ἐπὶ τέλους ἡ ἀληθὴς τοῦ τρόμου ἐκείνου αἰτία.

Κάμηλος φέρουσα φορτίον δάμβακος ὠλίσθησεν εἰς τὴν στενὴν τῆς ἀγορᾶς ὁδὸν καὶ πίπτουσα ἔθραυσεν ἐνὸς ἐργαστηρίου τὴν θύραν. Ὁ κρότος τῆς κρημνισθείσης θύρας, αἱ κραυγαὶ τῶν ἀγωγιατῶν καὶ τῶν ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου Ἑβραίων, ἡ συρροὴ περὶ τὴν πεσοῦσαν κάμηλον, ταῦτα πάντα ἐξελέγηθησαν ἐν ἀκαρεί ὡς ἀρχὴ ὀχλαγωγίας καὶ ἐπῆλθε παραζάλη γενικὴ καὶ φυγὴ καὶ τρόμος.

Ὅταν ὑπάρχη ἡ ἀπαιτουμένη δόσις ψυχολογικῆς προδιαθέσεως, δὲν ἀπαιτεῖται πολὺ πρὸς διάδοσιν πανικοῦ φόβου. Ἀτυχῶς δὲ ὑπῆρχε λόγος ἰσχυρὸς πρὸς ὑπαρξιν τοιαύτης προδιαθέσεως. Διότι τῶν Τούρκων ὁ ἐρεθισμὸς ὀσημέραι ἠϋξανε, ἦσαν δὲ γνωσταὶ αἱ εἰς τὴν συνοικίαν των συναθροίσεις καὶ εἶχον ἀκουσθῆ ἀπειλαὶ προσεχοῦς ἐπιθέσεως. Ἄλλ' ἐγὼ οὐδὲν εἰσέτι περὶ τούτων ἐγνώριζα, οὐδὲ προέβλεπα νέας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην συγκινήσεις.

Ἀπεχαιρέτησα λοιπὸν τοὺς Ἑβραίους, ἐδίπλωσα ἐ-

πὶ τοῦ στήθους τὸ φόρεμα πρὸς πλειοτέραν προφύλαξιν τοῦ ἐντὸς τοῦ κόλπου μου σάκκου, καὶ ἐκίνησα διὰ νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὰ ἴδια. Ἄλλὰ μόλις εἰσέβην εἰς τὴν κεντρικὴν τῆς ἀγορᾶς ὁδόν, ἀκούω κραυγὰς ἐκ νέου καὶ ἀλαλαγμούς, καὶ πρὶν ἔτι λάβω τὸν καιρὸν ν' ἀποσυρθῶ ἢ προφυλαχθῶ, εὐρίσκομαι ἐντὸς σιγῆς Τούρκων τρεχόντων μὲ τὰ ξίφη εἰς χεῖρας γυμνά. Πῶς δὲν μὲ κατεπάτησαν, πῶς δὲν μ' ἐφόνευσαν, δὲν δύναμαι καὶ τώρα εἰσέτι νὰ ἐννοήσω.

Τὸ ρεῦμα μὲ παρέσυρε. Ἔτρεχα κ' ἐγὼ μετ' αὐτῶν. Ἡρπαζα ἐδῶ κ' ἐκεῖ λακτίσματα καὶ γρονθοκοπήματα, ἀλλ' ἔτρεχα, ἔτρεχα κατὰτρομος, μὴ γνωρίζω οὔτε ποῦ πηγαίνω, οὔτε τί θ' ἀπογίνω, ἀλλ' οὐδὲ σκεπτόμενος περὶ τούτου. Ἦτο ὡς ὄνειρον, ἀλλ' ὄνειρον φρικτόν. Ἐγγώριζα κάλλιστα τὰς ὁδοὺς τῆς Σμύρνης, ἀλλ' ὁποίας ὁδοὺς διηρχόμην δὲν ἔβλεπα, οὐδὲ τώρα ἐνθυμοῦμαι.

Ἐνθυμοῦμαι μόνον, ὅτι εἰς μίαν τοῦ δρόμου στροφὴν εἶδα τοῦ Χανίου μας τὴν θύραν ἀντικρὺ μου καὶ τὴν ἀνεγνώρισα. Ἦτο ἡμίκλειστος. Δὲν γνωρίζω πῶς εὐρέθη ἐντὸς τοῦ Χανίου, εἰς τὸ δωμάτιόν μου, πλησίον τοῦ πατρός μου. Ὅλα ταῦτα ἔμειναν συγκεχυμένα εἰς τὴν μνήμην μου.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι εὐρέθη κείμενος ἐπὶ τοῦ στρώματος, ὕπτιος, ἀσθμαίνων καί, ἄνωθέν μου, κλίνων τὴν κεφαλὴν ὁ πατήρ μου μ' ἐρράντιζε μὲ ὕδωρ ψυχρόν.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἡσθάνθην θάρος ἐπὶ τοῦ στήθους πολὺ, καὶ τότε μόνον συλλογισθεὶς τὸν σάκκον ἔφερα τὴν χεῖρα εἰς τὸν κόλπον μου καὶ τὸν ἐσήκωσα ἀπὸ τοῦ στήθους.

Ἐνθυμοῦμαι τὸ μείδιμα τοῦ πατρός μου, ὅτε τῷ παρῶκα τὸν σάκκον. Τὸ μείδιμα ἐκεῖνο τὸ ὑπέλαβα τότε

ὡς ἔκφρασιν εὐχαριστήσεως διὰ τῶν χρημάτων τὴν διάσωσιν. Ἄλλ' ἀφοῦ ἀπέκτησα κ' ἐγὼ τέκνα, τότε μόνον ἐννόησα τὴν ἀληθῆ του σημασίαν.

— Τί μὲ μέλει τώρα περὶ χρημάτων; διὰ σέ, υἱέ μου, μὲ μέλει!

Ἴδου τοῦ πατρικοῦ ἐκείνου μειδιάματος ἡ ἔννοια. Μὲ ἠγάπα ὁ πατήρ μου· μὲ ἠγάπα περιπαθῶς. Ποτὲ δὲν μοῦ τὸ ἀπέδειξε δι' ἐκχύσεων ἢ ἐπιδείξεων τρυφερότητος. Μόνον ἀφοῦ ἀπέθανε καὶ δὲν τὸν εἶχα πλησίον μου, καὶ ἀνεπόλουν τὰς περιπετείας καὶ τὰ ἐλάχιστα περιστατικά τῆς πολυετοῦς συμβιώσεώς μας, τότε μόνον ἐνόησα καὶ ἐξετίμησα ἀκριβῶς τὸν θαθμὸν τῆς πρὸς ἐμὲ στοργῆς του. Διατί τοῦτο; Ἄρά γε διότι ἀπαιτεῖται νὰ ἀπολέσω μὲν τι, ὅπως αἰσθανθῶμεν τὴν ἀξίαν του ὄλην; Ἡ μὴ διότι αἱ συμφοραὶ καὶ τὰ δεινοπαθήματα μοῦ ἠγοῖξαν θραδύτερον τὸν νοῦν καὶ μοῦ ἐπλάτυναν τὴν καρδίαν;

Ποῦ ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι ἐκεῖνοι ἔτρεχον; Κατόπιν τὸ ἔμαθα. Διηθύνοντο πρὸς τὴν συνοικίαν τῶν Φράγκων μὲ κακοὺς κατὰ τῶν ἐκεῖ κατοικούντων σκοπούς. Εὐτυχῶς ὁ Πασᾶς προλαβὼν ἴσχυσε νὰ τοὺς κατευνάσῃ καὶ οὐδὲν ἀπεικταῖον συνέβη τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπέλθει τῆς ἀληθοῦς τρομοκρατίας ἢ ἀρχῆ. Καὶ ὅμως ἡ ὀχλαγωγία ἐκείνη, ἡ πρώτη Τούρκων ἐνόπλων κατὰ Χριστιανῶν διαδήλωσις, ἡ πρώτη μου πραγματικοῦ κινδύνου συναίσθησις, ἔμεινε ἐγκεχαραγμένη εἰς τὴν μνήμην μου, ζωηρότερον ἴσως τῶν ὄσων μετέπειτα εἶδα καὶ ἔπαθα.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης οἱ Τούρκοι ἐγένοντο ἐπιθετικώτεροι. Αἷμα εἰσέτι δὲν ἐχύνετο, ἀλλ' αἱ ὕδρεις, αἱ ἀπειλαί, τὰ θλοσურὰ θλέμματα, ἡ ἐπίδειξις τῶν ὄπλων, ἦσαν προοίμια ἐπίφοβα τῆς ἐπερχομένης καταγίδος. Διότι τὰ πράγματα ἐδεινούντο, καὶ ἐξηπλοῦτο ἡ ἐπανάστα-

σις. Εἰς πᾶσαν δὲ κραυγὴν ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀνταπεκρίνετο νέα τοῦ Τουρκικοῦ φανατισμοῦ ἔκρηξις, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἔλειψε πᾶς φραγμὸς καὶ ἀφηγίασαν ὡς μαινόμενοι οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἔσφαξαν καὶ ἐλεηλάτησαν καὶ ἠνδραποδίσαν.

Αἱ εἰδήσεις δὲν ἤρχοντο μέχρις ἡμῶν οὔτε τακτικῶς οὔτε ἀκριβῶς, ἀλλ' ἔφθανεν ὅπως δῆποτε ἕως τῶν μυχῶν τοῦ Χανίου μας ἢ ἀντήχησις τῶν πρώτων ἐκείνων τῆς ἔθνεγερσίας σεισμῶν. Οὕτως ἐμανθάνομεν τὰ ἐν Βλαχίᾳ συμβαίνοντα, οὕτως ἠκούσαμεν μίαν ἡμέραν, ὅτι ὁ Μωρέας ἐσηκώθη, ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ οἱ προεστῶτες τῆς Πελοποννήσου ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κινήματος — συγχρόνως δὲ ἦλθεν ἢ φήμη, ὅτι ἡ Ὑδρα καὶ αἱ Σπέτσοι ἐπανέστησαν.

Ὅτε, ἀνατρέχων διὰ τῆς μνήμης εἰς τὸ ἔνδοξον ἐκείνο παρελθόν, συλλογίζομαι τὰ καθέκαστα, καὶ ἀναλύων τὰς τότε ἐντυπώσεις μου ἐξετάζω αὐτὰς ὡς ἀντανάκλασιν, οὕτως εἶπειν, τῆς κοινῆς τότε γνώμης, καταλήγω συχνάκις εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος συμμετοχὴ τῶν ναυτικῶν μας νήσων εἰς τὸ ἔθνικόν κίνημα συνετέλεσε, πλειότερον ἴσως ἀφ' ὅσον πολλοὶ τὴν σήμερον δύναται νὰ ἐννοήσωσιν, εἰς τὴν στερέωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν λέγω τοῦτο διὰ τὴν μεγίστην ὕλικήν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα παρέσχον εἰς τὸ ἔθνος, οὔτε διὰ τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, διὰ τῶν ὁποίων περιεβλήθη νέον στέφανον ἀμαράντου δόξης τὸ ἑλληνικόν ὄνομα. Ὅχι· ταῦτα τὰ εἶδομεν καὶ τὰ ἐνόησαμεν κατόπιν. Ἄλλ' εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε ἡμεῖς οἱ ζῶντες μακρὰν τοῦ κρατῆρος τῆς ἔθνικῆς ἐκρήξεως ἠκούσαμεν ὅτι οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται

καὶ οἱ Ψαριανοὶ ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, συνησθάνθημεν ζωηρότερον περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Οἱ πλοῖαρχοι τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν ἐξεπροσώπευσαν, δι' ὁρατοῦ τρόπον τινὰ καὶ συγκεκριμένου στοιχείου, τὸν γενικόν, τὸν πανελλήνιον χαρακτήρα τῆς Ἐπαναστάσεως. Διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν γνώριμοι, πολλοὶ ἔθεωροῦντο ὡς φίλοι, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ πρόσωπά των ἦσαν γνωστὰ εἰς ὅλους τοὺς λιμένας, εἰς πάσας τὰς ἀγοράς, ὅπου ὑπῆρχον Ἑλληνες. Ὅστε, ὅτε ἠκούσαμεν ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἱ γνώριμοι, οἱ φίλοι μας, ἀγωνίζονται ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος καὶ ὠρκίσθησαν ἢ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἢ νὰ ἀποθάνωσιν, ἠλεκτρίσθημεν ὅλοι πολὺ περισσότερον ἢ ὅτε ἐμάθομεν τοῦ Ὑψηλάντου τὸ κίνημα, ἢ καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου τὴν ἐξέγερσιν.

Ὅμιλῶ περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. Κατόπιν ἐπῆλθον ἄλλαι ἀφορμαί, ὅπως συναισθανθῶμεν τὸ ἀδιάρρηκτον τοῦ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν συνδέσμου μας. Οἱ Τοῦρκοι, σφάζοντες καὶ καταστρέφοντες καὶ ἀνδραποδίζοντες ἀπανταχοῦ ἄνδρας ἀόπλους καὶ τὰ γυναικόπαιδα, ἐφρόντιζον νὰ μᾶς ἐνθυμίζωσι τὸ ἀλληλένδετον τοῦ γένους, καὶ ἂν ἡμεῖς εἴχομεν διάθεσιν νὰ τὸ λησμονήσωμεν.

Συγχώρει, ἀναγνώστα, τὰς παρεκδόσεις μου. Ἡ γεροντικὴ μου χεὶρ, ὑπείκουσα εἰς τῆς γεροντικῆς μου καρδίας τὴν ὄθησιν, ἀρέσκειται ἐνδιατρίβουσα εἰς τὰς συσσωρευμένας ἀναμνήσεις τῶν παθημάτων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τῆς νεότητός μου. Ἡ πρόθεσίς μου εἶναι νὰ περιορισθῶ εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου μου. Ἄλλ' ὁ βίος ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ἀποτελεῖ μικρὰν μονάδα συνεχομένην μετὰ τοῦ συνόλου τῶν κυκλοῦντων ἡμᾶς στοι-

χείων. Πῶς νὰ χωρίζω ἐκάστοτε τὰς περιδογήσεις τοῦ εὐτελοῦς ἀτόμου μου ἀπὸ τῆς κινήσεως τοῦ γενικοῦ ἀνεμοστροβίλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρεσύρετο;

Διὰ τοῦτο, καὶ διότι εἶμαι γέρων, δὲν θ' ἀποφεύγω ἴσως πάντοτε τὰς τοιαύτας παρεκβάσεις γράφων τ' ἀπομνημονεύματά μου. Ἄλλ' οὐδεμίαν ἔχεις ὑποχρέωσιν νὰ μὲ ἀναγνώσῃς μέχρι τέλους, ἀναγνώστά μου. Ὅτε ἦσο μικρὸς καὶ σὲ ἔλεγε παραμύθια ἢ τροφὸς σου, τὰ ἔλεγε διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ ὄχι μόνον τὴν ἰδικὴν σου περιέργειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία συνησθάνετο νὰ τὰ λέγῃ. Σ' ἔπαιρνε ἴσως ὁ ὕπνος ἐνίοτε. Ἄλλ' ἐξηκολούθει λέγουσα ἐκείνη, καὶ σὺ ἐξυπνῶν ἤκουες τοῦ διηγῆματος τὸ τέλος. Ἴδου διατὶ ἐνθυμεῖσαι τὴν ἀρχὴν μόνον καὶ τὸ τέλος πολλῶν παραμυθίων, χωρὶς ἴσως νὰ γνωρίζῃς, διατὶ δὲν ἐνθυμεῖσαι τὴν μέσην. Ἄλλὰ τὸ ἰδικόν μου παραμῦθι δὲν ἔχει καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος· ὥστε δύνασαι νὰ κοιμηθῇς ἀπὸ τοῦδε, ἀναγνώστά μου. Δὲν μὲ διακόπτεις.

Τὰ πρῶτα περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἀκούσματα ἤλθον μέχρις ἡμῶν κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστήν. Ὅποια Τεσσαρακοστή καὶ τί Πάσχα ἦτο ἐκεῖνο! Ἐπηγαινομεν τακτικῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καθ' ὅσον μάλιστα ἐκεῖ μετεδίδοντο αἱ εἰδήσεις, συχνάκις ψευδεῖς, συνήθως ἐξωκωμῆται, ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἱ μόναι εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἐμανθάνομεν. Καὶ μὴ ὑποθέσῃ τις ὅτι μᾶς ἀπέσπα τὸν νοῦν ἢ περὶ ταῦτα φροντὶς ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Ἀπ' ἐναντίας! Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἦτο ἰσχυρὸν τότε, τὰ δὲ παθήματα τοῦ γένους ἐνεσαρκούντο, οὕτως εἰπεῖν, δι' ἡμᾶς εἰς τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, καὶ αἱ κατανοητικαὶ ἀκολουθίαι τῆς Μεγάλῃς Ἑβδομάδος ἐξε-

προσώπου τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τὰ μέσα τῆς Μεγάλῃς Ἑβδομάδος φῆμαι ἀπαίσιτοι διεδόθησαν. Ἠκούσθη ὅτι γίνονται φυλακισμοὶ καὶ δημεύσεις καὶ σφαγαὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν προκρίτων τοῦ γένους ἀπεκεφαλίσθησαν.

Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, ἐμάθομεν ὅτι ἐθανατώθη καὶ ὁ μέγας Διερμηνεύς, ὁ Μουρούζης, ὁ δὲ τρόμος τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων ἀκουσμάτων ἐπέριπτε πέπλον πένθους εἰς τὰ εὐφρόσυνα τῆς Ἀναστάσεως τροπάρια.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας διεδόθη φοβερὰ καὶ καταπληκτικὴ ἀγγελία. Ὁ Πατριάρχης ἐκρεμάσθη! Τὸ πτώμά του ἐδόθη παίγιον καὶ ὄργιον εἰς τοὺς Ἑβραίους! Καὶ μᾶς ἐρέθισε τὴν καρδίαν ἢ εἰδήσις καὶ μᾶς ἔκοψε τὰ γόνατα!

Διότι ἡμεθα ὑπὸ τὸ κράτος διπλοῦ αἰσθήματος πάντες· τῆς φρίκης, τὴν ὁποίαν εἰς πάντα Χριστιανόν, εἰς πάντα Ἕλληνα, ἐπροξένει ἢ κατὰ τοῦ ἱεροῦ προσώπου τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Ἐθνάρχου, ἱεροσυλία· καὶ τῆς συναισθήσεως, ὅτι οὐδενὸς πλέον ἐξ ἡμῶν ἢ ζωὴ ἦτο ἐξησφαλισμένη. Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις αὐτῆ τοῦ Σουλτάνου ἀπετόλμα τοιαῦτα εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τῶν ἀρχηγῶν, κατὰ τῶν προκρίτων τοῦ γένους, ὁποίους κινδύνους διετρέχομεν οἱ ἄσχημοι ραγιαδες ἡμεῖς ἐκ τῆς ἀχαλινώτου θηριωδίας τῶν Τούρκων τῆς Σμύρνης, καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν τῆς Ἀνατολῆς;

Εἶχον ἤδη πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ συσσωρεύωνται περὶ τὴν Σμύρνην σμήνην ἄτακτα ἀγρίων ὄπλοφόρων, τοὺς ὁποίους ἡ δίψα τοῦ αἵματος καὶ τῆς λεηλασίας εἴλκυεν ἀπὸ τὰ θάθη τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Πασᾶς ἐφαίνετο εἰσέτι κηδόμενος τῆς ἀσφαλείας τῶν κατοίκων καὶ ἐκράτει ἐκτὸς τῆς πόλεως τὰ θηρία ἐκεῖνα. Ἄλλ' ἡ γειννιάσις των ἐξῆ-

πτε και ἠρέθιζε τοὺς ἐγχωρίους Τούρκους. Ἐγίνοντο οὖτοι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀπειλητικώτεροι και ἐκ τῶν ἀπειλῶν μετέβαινον εἰς τὴν πράξιν. Ἡ χεῖρ ἔπιπτε συχνάκις ἐπὶ τῆς μαχαίρας, και ἤρχιζεν ἡ μάχαιρα νὰ ἐξέρχεται εὐκόλως τῆς θήκης, πολλοὶ δὲ ἀθῶοι ἐπληγώθησαν και τινες ἐθανατώθησαν εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Σμύρνης.

Ἄλλὰ ταῦτα ἦσαν αἱ ἀπαρχαὶ τῆς θυσίας. Κατόπιιν ἐπῆλθον τὰ ὄργια τῆς λύσεως, αἱ σφαγαὶ και οἱ ἐμπρησμοὶ και αἱ αἰχμαλωσίαι, ὄχι μόνον εἰς τὰς ὁδοὺς και τὰς ἀγορὰς και εἰς τῶν Χριστιανῶν τὰς οἰκίας, ἀλλὰ και ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν Προξενείων, και ἐπὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Εὐρωπαϊκῶν πλοίων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἑκατοντάδες φυγάδων ἠρπάγησαν και ἐσφάγησαν. Ἄλλὰ ταῦτα μετέπειτα τὰ ἐπληροφορήθην. Δὲν τὰ εἶδα, και δὲν θέλω νὰ γράφω εἰμὴ μόνον ὅσα εἶδα και ὑπέφερα.

Πολλοὶ ἐν τούτοις, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν, ἤρχισαν κρυφίως νὰ φεύγωσι. Ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν ἡμέραν ἐμανθάνομεν ὅτι ἐγένετο ἄφαντος ἐκ τῶν γνωστῶν μᾶς τις. Τί ἔπαθε! Μὴ τὸν ἐφόνευσαν; Μὴ κρύπτεται φοβηθεὶς; Ἐγίνετο ἐπὶ τέλους γνωστὴ ἡ φυγὴ του. Τὸ δὲ παράδειγμα τῶν φευγόντων, και ὁ φόβος τῶν ὁσημέραι αὐξανόντων κινδύνων, δὲν μᾶς ἄφινον νὰ ἠσυχάσωμεν, τὸν πατέρα μου και ἐμέ. Μᾶς κατέλαβεν ἀκατάσχετος ὁ πόθος τῆς φυγῆς. Ἄλλο δὲν ἐσκεπτόμεθα εἰμὴ πῶς ν' ἀναχωρήσωμεν.

Τὸ δὲ πρᾶγμα ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀπέβαινε δυσκολώτερον. Αἱ Τουρκικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἐπέτρεπον πλέον τὴν ἀναχώρησιν τῶν ραγιαδῶν. Ἐλέγετο μάλιστα, ἀλλὰ δὲν ἠθέλομεν εἰσέτι νὰ τὸ πιστεύσωμεν, ἐλέγετο ὅτι οἱ πρόξενοι ἔλαβον διαταγὰς ν' ἀπωθῶσι τοὺς ἐπὶ ξένων πλοίων προσφεύγοντας. Δὲν τὸ ἐπιστεύομεν, και ὁμοως ἤ-

το ἀληθές. Εὐτυχῶς εὐρέθησαν και πρόξενοι και πλοίαρχοι ἔχοντες σπλάγγνα, και μὴ θέλοντες νὰ γίνωσι προμηθευταὶ σφαγίων εἰς τοὺς Τούρκους!

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἀφίχθη εἰς Σμύρνην ἀρχαῖος τοῦ πατρὸς μου φίλος, ὁ καπετὰν Βισβίλης, κυβερνήτης γολέτας ὑπὸ Ρωσικὴν σημαίαν. Ἀνέπνευσεν ὁ πατήρ μου, ὅτε μίαν πρωτῶν τὸν εἶδεν εἰσερχόμενον εἰς τὸ Χάνιον πρὸς ἐπίσκεψίν μας. Ὁ ἀγαθὸς πλοίαρχος ἤρχετο νὰ μᾶς προσφέρῃ τὸ πλοῖόν του. Ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν, μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ φορτίου, ὑπεσχέθη νὰ μᾶς μεταφέρῃ εἰς Χίον.

— Εἰς τὴν Χίον; ἀνέκραξα, ὅτε μοῦ ἐξεμυστηρέυθη ὁ πατήρ μου τὴν ἀπόφασίν του. Μὴ ἐκεῖ θὰ εἴμεθα ἀσφαλέστεροι ἀπ' ἐδῶ;

— Ἐκεῖ θὰ εἴμεθα ὅλοι ὁμοῦ μετὰ τὴν μητέρα και τὰς ἀδελφάς σου. Ἡ θὰ σωθῶμεν μετ' αὐτῶν, ἢ ὅλοι ὁμοῦ ἄς καταστραφῶμεν!

Ἐν τῇ μεταξὺ προητοιμαζόμεθα. Ἄλλ' οὔτε καιρὸν διὰ προετοιμασίας εἶχομεν, οὔτε ἠθέλομεν νὰ προδώσωμεν δι' ἀκαίρων μέτρων τὸ μυστικὸν σχέδιόν μας. Τὰ ἐμπορεύματα ἀπεφασίσασαμεν νὰ τὰ παραιτήσωμεν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ ἀσύνακτα χρέη εἰς τῶν ὀφειλετῶν μας τὴν συνείδησιν, ἐὰν διασωθῶσι και ἐκεῖνοι. Περιεσυνάξαμεν ὅσα χρήματα ἠδυνήθημεν, και τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ καρδίας παλλούσης ἐπεριμένομεν τοῦ ἡλίου τὴν δύσιν, κατὰ τὴν μετὰ τοῦ φίλου πλοίαρχου συνηγόρησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Τὸ φῶς τοῦ ἡλίου εἶχε κρυβῆ, ἀλλὰ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπέλθει τῆς νυκτὸς τὸ σκότος, ὅτε, κλείσαντες τὴν ἀποθήκην, ἐξήλθομεν τοῦ Χανίου. Ἡ πύλη ἦτο εἰσέτι ἀνοικτὴ. Δὲν εἶχομεν οὔτε σάκκον, οὔτε δέμα, οὐδ' ἄλλο τι δυνάμενον νὰ ὑποδείξῃ τοὺς σκοπούς μας. Εἰς τοὺς κόλπους μας μόνον καὶ ἐντὸς τῶν ἐνδυμάτων ἐκρύψαμεν ὅ,τι ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν μεθ' ἡμῶν ἀσφαλῶς καὶ κρυφίως.

Οὐδεὶς τῶν γειτόνων ἢ συγκατοίκων ἐγνώριζε τὸ μυστικόν μας. Ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν μου ἐφαίνετο ὡς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ κόσμος ὅλος· μου ἐφαίνοντο αἱ εἰσέτι ἀνοικταὶ θύραι καὶ τὰ ἐπὶ τῆς αὐλῆς παράθυρα ὡς νὰ εἶχον ὀφθαλμούς καὶ νὰ ἔβλεπον, διὰ μέσου τῶν φορεμάτων, τὰ βάθη τῶν κόλπων μας καί, βαθύτερον ἔτι, τῶν καρδιῶν μας τὰ διανοήματα.

Παρὰ τὴν πύλην ἴστατο ὁ γέρον φύλαξ μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν νώτων.

— Πῶς τόσον ἀργὰ ἔξω; μᾶς ἠρώτησε. Διὰ ποῦ;

— Πηγαίνομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀπεκρίθη ὁ πατήρ μου.

Δὲν ἦτο οὔτε ἡμέρα οὔτε ὥρα ἐσπερινοῦ. Δὲν ἐτόλμησα νὰ εἶπω λέξιν πρὸς τὸν πατέρα μου, ἀλλ' ἤμην βέ-

βαιος, ὅτι ὁ γέρον Ὀθωμανὸς ἐνόησεν ὅτι φεύγομεν καὶ ὅτι θὰ τρέξῃ νὰ μᾶς καταδώσῃ. Πᾶσα σικιά μακρόθεν μοὶ παρίστατο ὡς Γιανίτσαρος ἢ Ζεϊβέκης κρατῶν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας· ἀνὰ πᾶν θῆμα ἀνέμενα ἀπροσδόκητόν τινα καταστροφὴν.

Χάρτι θεία, οὐδεμία ἀπευκαταία συνάντησις διατάραξε τὴν πορείαν μας. Ὁ πλοίαρχος εἶχεν ὀρίσει ποῦ θὰ τὸν εὐρωμεν, εἰς ἀπόκεντρον τῆς πόλεως ἄκραν, καὶ μᾶς ἐπερίμενε εἰς τὸ παράλιον· ἡ λέμβος ἦτο παρέκει· ἐρημία καὶ ἡσυχία ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἄκρα, καὶ ἡ ἐσπέρα σκοτεινὴ. Ἐπηδήσαμεν ἐντὸς τῆς λέμβου καὶ ἐμπρός!

Μόνον ὅτε ἀνέβημεν ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἤσθάνθη τὸ στῆθός μου ἐλαφρότερον καὶ ἀνέπνευσα ἐλευθέρως. Ἐνὰ πλοῖα δὲν εἶχον εἰσέτι συληθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὥστε, ὑπὸ τὴν Ρωσικὴν τῆς γολέτας σημαίαν, ἐφρόνουν ὅτι πᾶς ἄμεσος κίνδυνος ἐξέλιπε. Ἐφανατζόμην δέ, ὅτι φεύγοντες τὴν Σμύρνην ἐφεύγομεν τοὺς τρόμους καὶ τὰ θάσσανα καὶ τοὺς κινδύνους, καὶ ἐλησμόνουν τὴν πρώτην μου ἀπ' ἀρχῆς ἐντύπωσιν, ὅτι μεταβαίνοντες εἰς Χίον δὲν ἐσωζόμεθα ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ἄλλως τε, ὅσῳ τὸ ἐσκεπτόμην τόσῳ ἐπειθόμην ὅτι ἐκεῖ ἠθέλομεν μείνει ἀβλαβεῖς καὶ ἡσυχοί. Οἱ ὀλίγοι τῆς Χίου Τούρκοι ἦσαν ἐξημερωμένοι, ἐπὶ τέλους δὲ ἦσαν ὀλίγοι. Οἱ Χίοι ἦσαν ἐργατικοί, φιλήσυχοι καὶ εἰρηνικοί. Εὐήμεροῦντες καὶ αὐτοδιοικούμενοι, ἦσαν οἱ εὐτυχέστεροι τῶν Ἑλλήνων τότε. Δὲν ὑπῆρχεν ἄρα πιθανότης οὔτε ἡ ἐπανάστασις νὰ μεταδοθῆ εἰς Χίον, οὔτε τῶν Τούρκων ἡ ὀργὴ καὶ ὁ φανατισμὸς νὰ ἐκσπάσῃσι κατὰ τῶν κατοίκων. Ὅθεν ἔδλεπα μὲ ἡσυχον τὴν καρδίαν τῆς ἀναχωρήσεως τὰς προετοιμασίας. Ἡ ἄγκυρα ἐκρέματο ἤδη ἀπὸ τῆς πύρας· ἄμα ἀνήλθομεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἢ

λέμβος ἀνηρτήθη, τὰ ἱστία ἠπλώθησαν καὶ ἀπεπλεύσαμεν.

Ἐκοιμήθη τὴν νύκτα ὠραία. Ἄφ' ὅτου οἱ νυκτερινοὶ ἐκεῖνοι τουφεκισμοὶ μὲ εἶχον ἐξυπνήσει κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, ὁ ὕπνος μου ἦτο διακεκομμένος καὶ ἀνήσυχος, ἐσχάτως δὲ οἱ αὐξάνοντες κίνδυνοι καὶ αἱ περὶ φυγῆς σκέψεις μοῦ ἐκράτουν τὰ βλέφαρα ἀνοικτὰ καὶ διηρηχόμην ἀγρύπνους τὰς νύκτας. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ πλοίου ἡσθανόμην ἀσφαλῆς. Ἐσκεπτόμην ὀλίγον τὴν ματαιωθεῖσαν εἰς Ἀγγλίαν ἀποδημίαν, μοῦ ἤρχετο κατὰ νοῦν ἡ τρομερὰ ἐκείνη ἐν τῇ ἀγορᾷ παραζάλη, ὅτε ἔτρεχα ἄκων ἐν μέσῳ τῶν Τούρκων, ἐφανατζόμην ποῦ καὶ ποῦ, ὅτι ἔδλεπα ἐνώπιόν μου τὸν Πατριάρχην ἐπὶ τῆς ἀγχόνης, ἀλλὰ τὰ δυσάρεστα φαντάσματα ἀπεδίωξε βαθμηδὸν τῆς σωτηρίας ἢ συναίσθησις, ἢ προσδοκία τῆς μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν μου συναντήσεως καὶ αἱ γλυκεῖαι τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀναμνήσεις. Ἡ νεότης εἶναι φύσει ἀμέριμος καὶ εὐελπίς· δὲν ἀρέσκειται νὰ ἐνδιατρίβῃ εἰς τὰ θλιβερά. Αἱ τῆς Σμύρνης ἀναμνήσεις διελύθησαν βαθμηδὸν ὑπὸ τὸ πρίσμα εὐχαρίστων ὄνειροπολημάτων καὶ ἀπεκοιμήθη ἐν γαλήνῃ, ναναριζόμενος ἀπὸ τοῦ σκάφους τὸ τρίξιμον καὶ ἀπὸ τὴν ὀμαλὴν ἐπὶ τῶν ἐλαφρῶν κυμάτων κίνησίν του.

Τὴν αὐγὴν, ὅτε ἀνήλθα ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ὁ ἥλιος εἶχε μὲν ἀνατείλει. Ἄντικρὺ μας ἐφαίνετο ἡ Χίος, κεκαλυμμένη ὑπὸ διαφανοῦς πρωϊνῆς ὀμίχλης. Μακρὰν δέ, πρὸς τ' ἀριστερά, ὁ πατήρ μου τείνων σιωπηλῶς τὴν χεῖρα μοῦ ἔδειξεν, ὡς σημῶνος λευκῶν περιστερῶν, σειρὰν ἱστίων ἐπικαθημένων ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος. Ὁ γέρον Βισβίλης —νομίζω ὅτι τὸν βλέπω ἐνώπιόν μου τώρα, ἐνῶ γράφω—, ὄρθιος ἐπὶ τῆς πρύμνης, μὲ τὰς δύο χεῖ-

ρας ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ κύκλῳ τῶν ὀφθαλμῶν, ἤτένιζε μετὰ προσοχῆς, ὡσεὶ προσπαθῶν νὰ μετρήσῃ τὰ πλοῖα.

— Ἐρχονται, ἦ φεύγουν; ἠρώτησεν ὁ πατήρ μου.

— Πηγαίνουν πρὸς τὴν Σάμον, ἀπεκρίθη ὁ πλοίαρχος.
Ὁ Θεὸς μαζῆ των!

— Ἀμήν, ὑπέλαθεν ὁ πατήρ μου. Καὶ οἱ δύο γέροντες ἔκαμαν τὸν σταυρὸν των.

Πρώτη τότε φοράν ἐπεφάνη εἰς ἐμὲ συσσωματωμένη ἡ ἰδέα τῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ αἰσθησις τῆς Ἐθνεγερσίας. Αἱ λευκαὶ ἐκεῖναι περιστεραὶ ἦσαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τὰ πλοῖα. Ἐπ' αὐτῶν ἐκυμάτιζε τοῦ Σταυροῦ ἡ σημαία. Καὶ διέτρεχον τὰ πλοῖα ἐκεῖνα τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐλεύθερα, καὶ ἦσαν ἐπ' αὐτῶν ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἄφοβοι, καὶ ἐπεδείκνυον ἀπὸ παραλίαν εἰς παραλίαν τὴν σημαίαν των, ἐμψυχῶντες τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἀψυχοῦντες τοὺς Τούρκους, καὶ ἐπὶ τῆς σημαίας ἐκείνης ἦσαν χαραγμέναι αἱ λέξεις «Ἐλευθερία ἢ θάνατος!»

Ὅτε εἶδα τοὺς δύο γέροντας τοσοῦτον συγκινημένους ἠσθάνθην ἐν ἑαυτῷ αἰσθημα ἀπερίγραπτον, ἀπερίγραπτον τοσοῦτῳ μᾶλλον, καθόσον ἦτο ἀόριστον καὶ συγκεχυμένον. ἠσθάνθην ὡς νὰ ἐγίνετο πλατύτερον τὸ στήθος καὶ ὑψηλότερον τὸ σῶμά μου. Ἄλλ' ἦτο στιγμαῖον καὶ παροδικὸν τὸ αἰσθημα. Ἴσως δέ, ἴσως γράφων τώρα, περιγράψω μᾶλλον τί ἠδυνάμην νὰ συναισθανθῶ τότε, ἦ ὅ,τι πραγματικῶς καὶ ἀκριδῶς συνησθάνθην.

Μετ' ὀλίγας ὥρας ἀπεθιδαζόμεθα εἰς Χίον.

Ἐπερίμενα νὰ ἶδω κατὰ τὸ σύνθημα τὴν παραλίαν πλήθουσαν, καὶ γνωρίμους καὶ φίλους ἐπὶ τῆς προκυμαίας, καὶ ν' ἀκούσω τὰ εὐθυμα *Καλῶς ὠρίσατε* καὶ τοὺς χαριεντισμούς, οἵτινες ἄλλοτε, κατὰ τοιαύτας περιστάσεις, ἀντηλλάσσοντο μεταξὺ τῆς ἀποβάθρας καὶ τῆς λέμβου.

Ἄλλὰ τὸ παρὰ τὴν ἀποβάθραν καφενεῖον ἦτο κενόν, ἡ προκυμαία ἔρημος, ἔρημος ἡ ἀγορά. Εἰς τὰς θύρας μόνον ἐργαστηρίων τινῶν οἱ ἰδιοκτῆται, κατηφεῖς καὶ σιωπηλοί, μᾶς ἔβλεπον ἀποροῦντες καὶ μᾶς ἐχαιρέτων διαβαίνοντας.

Ἡ θεὰ τῆς γενικῆς ἐκείνης κατηφείας μὲ κατετάρασσε καὶ μοῦ ἤρχετο νὰ φωνάξω ἐρωτῶν τοὺς πρὸ τῶν ἐργαστηρίων πραγματευτάς: — Δι' ὄνομα Θεοῦ, τί ἔπαθεν ἡ Χίος; τί συμβαίνει; Ἄλλ' ἐβάδιζα κατόπιν τοῦ πατρὸς μου ἀκολουθῶν τὰ ἴχνη του, καὶ δὲν ἤμην συνειθισμένος νὰ λαμβάνω τὴν πρωτοβουλίαν ποτέ, ἐκείνου παρόντος.

Εὐτυχῶς οὐδ' ἐκεῖνος ἐκρατήθη ἐπὶ πολὺ, ἀλλ' εἰσχωρήσας εἰς ἐργαστήριον ἀρχαίου γνωρίμου τοῦ ἀπηύθυνεν, ἄνευ προοιμίου ἐξηγοῦντος τὴν παρουσίαν μας, τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐρώτησιν, ἣτις μοῦ ἤρχετο εἰς τὰ χεῖλη.

— Ἦδες τὴν ὥραν νὰ ἐπιστρέψῃς, φίλε μου. Ἐδῶ εἶναι κόσμου χαλασμός.

Αὗται ἦσαν αἱ πρῶται τοῦ ἐμπόρου λέξεις. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη μελαγχολικὴ ὑποδεξιῶσις δὲν τὸν ἐμπόδισεν ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς ἐπιδείξῃ τὴν εὐχαρίστησίν του ἐπὶ τῇ μετὰ τοῦ πατρὸς μου συναντήσει. Μᾶς ἠνάγκασε νὰ καθήσωμεν, ἐπέμεινε νὰ μᾶς κεράσῃ καὶ μεταξὺ φιλοξενῶν μᾶς διηγῆθῃ τὰ διατρέξαντα.

Τότε ἐμάθομεν ὅτι ὁ στόλος, τὸν ὁποῖον εἶδομεν τὴν αὐγὴν πλέοντα πρὸς τὴν Σάμον, εἶχε διαμείνει δέκα ἡμέρας εἰς τὰ παράλια τῆς Χίου, ὑπὸ τὸν ναύαρχον Τομπάζην, πρὸς ἐξέγερσιν τῆς νήσου, ἀλλ' ὅτι οἱ Τούρκοι, ἅμα ἰδόντες τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, συνέλαβον τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς προκρίτους, τοὺς ὁποῖους εἰσέτι ἐκράτουν ὡς ὀμήρους ἐντὸς τοῦ φρουρίου, οἱ δὲ χωρικοὶ δὲν ἐκινή-

θησαν, καὶ ἀπέπλευσεν ἄπρακτος ὁ στόλος. Καὶ μᾶς ἀφηγήθη λεπτομερῶς ὁ ἐργαστηριάρχης τῶν δέκα ἐκείνων ἡμερῶν τὰς περιπετείας, καὶ ἀπηρίθμει τὰ ὄνόματα τῶν συλληφθέντων ὁμήρων, ὄνόματα σεβαστὰ καὶ προσφιλή, καὶ περιέγραφε μετὰ συγκινήσεως τὸν τρόμον, τὸν ὅποιον ἢ σύλληψις των καθ' ὅλην τὴν νῆσον ἐνέσπειρε. Διότι ἦσαν ἤδη γνωσταὶ αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγαί, ἡ δὲ κράτησις τῶν ὁμήρων ἐθεωρήθη, εὐλόγως, ὡς προοίμιον χειροτέρων παθημάτων. Ὡστε ἐνοήσαμεν, διατὶ ἦτο ἔρημος καὶ κατηφής ἡ πόλις. Ἐνοήσαμεν δὲ ταυτοχρόνως, ὅτι ἡ Σμύρνη δὲν ἦτο ἡ μόνη ἐπικίνδυνος διαμονή· ὅτι ὅπου ἔνοπλοι Τοῦρκοι καὶ ὑπόδουλοι Ἕλληγες, ἐκεῖ θηριώδης ἀγριότης ἐξ ἑνὸς καὶ διαρκῆς ἀφ' ἑτέρου ἀγωνία.

Κατηυθύνθημεν σιωπῶντες πρὸς τὴν οἰκίαν μας. Ὁτε ἔκρουσεν ὁ πατήρ μου τὴν θύραν, εἶδα ἐν δάκρυ σιωπηλὸν ἐπὶ τῆς παρειᾶς του. Ἄλλ' ἐγὼ ἠσθανόμην τὴν καρδίαν μου σειομένην ὑπὸ τῆς φαιδρᾶς πλημμύρας ἀρχαίων ἀναμνήσεων, καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν θύραν ἡ Ἀνδριάνα, ἡ ὄρφανή τῆς τροφοῦ μου θυγάτηρ, ἡ εὐθυμος συμπαίκτηρια τῶν παιδικῶν μου χρόνων, ἡ ἀφωσιωμένη τῆς μητρὸς μου ὑπηρέτρια, ὅτε ἤνοιξε τὴν θύραν καὶ ἰδοῦσα ἡμᾶς ἀπροσδοκῆτως ἐνώπιόν της, ἔκθαμβος καὶ περιχαρῆς ἤνοιγε τὰ χεῖλη νὰ φωνάξῃ τῆς ἐλεύσεώς μας τὴν ἀγγελίαν, ἐγὼ ἐχύθη καί, πρὶν ἔτι προφθάσῃ νὰ κράξῃ, ἔκλεισα μὲ τὴν μίαν χεῖρα τὸ στόμα της, μὲ τὴν ἄλλην δὲ ἔσυρα τὴν λευκὴν οὐρὰν τοῦ χιακοῦ κεφαλοδέσμου της, καὶ ἐλύθησαν αἱ πλεξίδες της, καὶ ἔμεινεν εἰς τὴν χεῖρά μου ἡ λευκὴ ὀθόνη. Ἐλησμόνησα κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν καὶ τὸ πρὸς τὸν πατέρα μου σέβας, καὶ τὰ διελθόντα ἐπτά ἔτη ἀφ' ὅτου ἤμην ἄπών, καὶ τοὺς οἰωνούς, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐπέστρεφα εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν.

Ἡ χαρὰ τῆς μητρὸς μου, ὅτε μᾶς εἶδεν, ἐπεσκίασε πᾶν ἄλλο τῆς αἴσθημα. Τὴν ἠῦρα γεροντοτέραν ἀφ' ὅτι τὴν ἐγνωρίζα τὴν καλὴν μου μητέρα, αἱ δὲ ἀδελφαί μου, τὰς ὁποίας ἀφῆκα παιδία μικρά, ἦσαν ἤδη ἀνθηρὰ κοράσια. Ὡ! Μετὰ πόσης χαρᾶς ἐπιστρέφει τις μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου ἐγεννήθη, πλησίον ἐκείνων τοὺς ὁποίους παιδιόθεν ἠγάπησε! Πόσον γλυκεῖται αἱ ὥραι τῶν πρώτων συναντήσεων καὶ αἱ περιποιήσεις προσφιλοῦς μητρὸς ὁδηγούσης τὸν ἐπανακάμπτοντα υἱὸν εἰς τὸ παλαιὸν δωμάτιον, εἰς τὴν κλίνην, ὅπου πρὸ ἐτῶν δὲν ἐκοιμήθη, καὶ αἱ ἀσυνάρτητοι ἐκφράσεις τρυφερότητος, καὶ τὰ δάκρυα χαρᾶς τὰ διακόπτοντα τὴν ὁμιλίαν της, καὶ οἱ περιπαθεῖς ἐναγκαλισμοί, καὶ τὰ μητρικὰ φιλήματα! Ἡ δυστυχὴς μου μήτηρ, πόσα ἔμελλεν εἰσέτι νὰ ὑποφέρῃ πρὶν κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς.

Ὁ πατήρ μου ἠθέλησε νὰ μεταβῶμεν ἀμέσως εἰς τὴν ἐξοχὴν, εἰς τὸν Πύργον μας, ἀλλ' ἡ Δημογεροντία δὲν τὸ ἐπέτρεψε. Δὲν ἐσυγχωρεῖτο εἰς οὐδεμίαν τῶν εὐπόρων οἰκογενειῶν ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς πόλεως. Οἱ Τοῦρκοι, ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ κρατουμένων, ἤθελον ὅλους ἡμᾶς ἐκεῖ, πλησίον, ὑπὸ τὴν χεῖρα, ὑπὸ τὴν μάχαιράν των.

Ἐμείναμεν λοιπὸν θέλοντες καὶ μὴ εἰς τὴν πόλιν, πιστεύοντες ὅτι, οὕτως ἢ ἄλλως, δὲν θὰ βραδύνωσι τὰ πράγματα νὰ ἡσυχάσωσιν. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προῖδῃ ἔκτοτε τὴν μακρὰν τοῦ ἀγῶνος διάρκειαν. Ἡμεῖς δ' ἐν Χίῳ, χρεωστῶ νὰ τὸ ὁμολογήσω, δὲν εἶχομεν κατ' ἀρχὰς μεγάλας περὶ τελικῆς ἐπιτυχίας ἐλπίδας. Ἀπ' ἐναντίας. Ἐβλέπομεν ἐκ τοῦ πλησίον τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων τὸν ἔγκον, τὸν ἐβλέπομεν δὲ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ἀρχαίων ἐντυπώσεων καὶ ὑπὸ τοῦ τρόμου τὴν πίεσιν. Ἡ δ' ἐπανάστασις δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναδείξει τὴν ἰσχύν της διὰ τῶν

κατὰ ξηρὰν νικῶν καὶ διὰ τῶν ἐπὶ θαλάσσης κατορθωμάτων της.

Καὶ θραδύτερον ἕμως, ὅτε ἤρχισαν τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων οἱ θρίαμβοι, αἱ περὶ αὐτῶν εἰδήσεις δὲν ἴσχυον νὰ οὐδετερώσωσι τὴν ἀποθάρρυνσιν, τὴν ὁποίαν αἱ πέριξ ἡμῶν καταστροφαὶ ἐνέσπειραν εἰς τὰς καρδίας μας. Διότι ἕκαστον τῶν ἐπαναστατῶν ἀνδραγάθημα εἶχε τὴν ἀνταπόδοσίν του, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἐδέσποζον. Τὴν πρώτην Τουρκικοῦ δικρότου πυρπόλησιν ἐπηκολούθησεν ὁ θρήνος τῶν Κυδωνιῶν καὶ αἱ φρικώδεις τῆς Σμύρνης σφαγαὶ· τὴν ἐν Σάμφ τῶν ἐχθρῶν ἤτταν διεδέχθησαν τὰ ἐν Κύπρῳ αἱμοχαρῆ ὄργια· μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ἐπῆλθε τῆς Κασσάνδρας ἡ ἐρήμωσις!

Καὶ ἐν τούτοις ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρόκριτοι ἐκρατοῦντο ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ὁ δ' ἀριθμὸς τῆς ἐν αὐτῷ φρουρᾶς ἠῤῥξανε διὰ νέων ἐκάστοτε ἐπικουριῶν, αἱ δὲ καταπιέσεις ἐπετείνοντο καὶ μᾶς ἔρριπτον ἄγρια βλήματα οἱ Τοῦρκοι καὶ ἠκόνιζον τὰ ξίφη των, ἐνῶ ἀντικρὺ μας, καθ' ὅλα τῆς Ἀνατολῆς τὰ παράλια, ἐπεσωρεύοντο ἀγγέλαι θηρίων ἐτοίμων νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς τὴν νῆσόν μας! Ὅχι· ἡ περὶ ἡμᾶς ἀτμοσφαῖρα δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ φρονήματος· ἡ κεφαλὴ μας ἐκλινεν ὑπὸ τὸν ἀνεμοστρόβιλον τῆς καταδρομῆς καὶ ἐλπίδες γενναῖαι δὲν εἰσεχώρουν εἰς τὴν ψυχὴν μας.

Ἡ μόνη τοῦ πατρὸς μου ἐλπίς — ἐλπίς ὄχι ἀποσείσεως τοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ συμβιβασμοῦ καὶ συνδιαλλαγῆς — ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς Χριστιανοσύνης. Ἄλλ' ὁ φίλος τοῦ Ζενάκης οὐδαμῶς παρεδέχετο τῆς τοιαύτης ἀρωγῆς τὴν πιθανότητα. Ἐσφίγγετο ἡ καρδία μου, ὅτε τὸν ἤκουα ἐλεεινολογοῦντα τὸ κίνημα καὶ θρηνοῦντα ἐκ προοιμίων ἀπάσας τὰς συνεπειὰς του. Ὁ πατήρ μου ἐφαίνετο

μὴ πειθόμενος καὶ ἐπέμενε ἐλπίζων, ἀλλ' ὁ Ζενάκης ἤτο ὑποπρόξενος, δὲν ἐνθυμοῦμαι τίνας ἐκ τῶν δευτερευουσῶν δυνάμεων — τῆς Ὀλλανδίας νομίζω —, ὥστε εἰς ἐμὲ οἱ λόγοι του ἐφαίνοντο πλήρεις βαρύτητος καὶ ἐπισημότητος.

Ἄρχαιος τοῦ πατρὸς μου φίλος καὶ γείτων, ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων οἵτινες κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐσύχναζον εἰς τὴν οἰκίαν μας. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιωματὸς του εὐρίσκετο εἰς καθημερινὴν μετὰ τῶν λοιπῶν προξένων ἐπαφήν, ἡ δὲ ἀνθελληνικὴ τότε τῶν Δυνάμεων πολιτικὴ, ρυθμίζουσα τοῦ ἐν Χίῳ προξενικοῦ σώματος τὰς ιδέας, ἀντενακλάτο εἰς τοῦ Ζενάκη τὴν γλῶσσαν. Αἱ περὶ ἐπαναστάσεως ἐκφράσεις του δὲν ἦσαν οὔτε διὰ τὸ παρὸν ἐπαινετικά, οὔτε ἐνθαρρυντικά διὰ τὸ μέλλον.

— Δὲν ἐπεμβαίνει ἡ Εὐρώπη καὶ ἠσύχασε, ἔλεγε καὶ ἐπανελέγε πρὸς τὸν πατέρα μου· οἱ βασιλεῖς δὲν συμπεθερεύουν μὲ ἀποστάτας.

— Καὶ θ' ἀφήσουν τὸν Σουλτάνον νὰ σφάξῃ τοὺς Ἑλληνας ὄλους! ἀνέκραζεν ὁ πατήρ μου.

— Ἄς προσκυνήσουν καὶ ἄς ζητήσουν τὸ ἔλεός του, ἀπεκρίνετο ὁ Ζενάκης.

Καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι τὸν ἀκούω ἐπιλέγοντα τὴν συνήθη του φράσιν, ὅποτε ἦτο περὶ ἐπαναστατῶν ὁ λόγος — Ἐπῆραν τὸ Γένος εἰς τὸν λαϊμὸν των!

Καὶ παρῆλθεν οὕτω τὸ θέρος, μετὰ δὲ τὸ θέρος ἤλθε τὸ φθινόπωρον, καὶ διεδέχθη τὸ φθινόπωρον ὁ χειμῶν. Πῶς διῆλθον οἱ δέκα μῆνες ἐκεῖνοι, καθ' οὓς ἐζήσαμεν μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος, λησιμονοῦντες τὴν διάρκειαν τῆς χθὲς ἐν τῇ προσδοκίᾳ τῆς αὔριου;

Ἐπεχειρίσθης ποτέ, ἀναγνώστα, ὑψηλοῦ ὄρους τὴν ἀνάβασιν; Ἀρχίζεις μετὰ θάρρους τὴν πορείαν· εἶναι τρα-

χειά ή ανοδος και ό ιδρώς περιβρέχει έντός ολίγου τό μέτωπόν σου. Ἄλλ' ή πρὸς τό τέρμα προσέγγις αμικρύνει τοῦ κόπου τήν αἴσθησιν. Τήν βλέπεις ἄνωθέν σου τήν κορυφήν. Προχωρεῖς πρὸς αὐτήν. Ἐπλησίασες! Ὀλίγα ἔτι μένουν δήματα. Ἐφθασες! Ἄλλ' ὄχι. Δέν ἦτο τοῦτο ή κορυφή. Σέ ήπάτησε τοῦ θουνοῦ τό ἐξόγκωμα. Παρέκει, ὕψηλότερα εἶναι ή ἀληθής κορυφή του. Ἡ ἀπόστασις δέν φαίνεται μεγάλη. Ἐμπρός! Καί ἀρχίζεις ἐκ νέου τήν ἀνάβασιν, μέ τὰ γόνατα ολιγώτερον στερεά, μέ ταχυτέρους τῆς καρδίας παλμούς. Καί φθάνεις ἐκεῖ, καί τήν κορυφήν τήν βλέπεις μακρύτερα πάλιν. Καί τὰς δυνάμεις σου τὰς ἐξήντησας ἤδη ἀγωνιζόμενος γὰ φθάσης εἰς τό τέρμα, τό δέ τέρμα ἀπομακρύνεται καθ' ὅσον νομίζεις ὅτι τό ἤγγισεις. Καταβεβλημένος, ἀσθμαίνων, βλέπεις ἐπὶ τέλους τὸν οὐρανὸν ὀπισθεν τῆς τελευταίας ἄκρας, καί τότε πίπτων ἐπὶ τοῦ χώματος, ὅπως ἀναλάθης δυνάμεις, βλέπεις κάτω τήν κοιλάδα καί θαυμάζεις τό ὕψος εἰς τό ὅποιον ἀνήλθες!

Ἴδου πῶς διήλθον οἱ μῆνες ἐκεῖνοι. Ἀνεβαίνομεν τό θουρόν, ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς ἐκάλυπτον νέφη τήν κορυφήν καί δέν τήν ἐβλέπομεν. Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους ἐφθάσαμεν εἰς τήν ἄκραν, εὔρομεν κρημνὸν ἐνώπιόν μας καί θάραθρον, καί ἀντι ν' ἀναπαυθῶμεν ἐπὶ τοῦ ὕψωματος ἐκρημνίσθημεν κατακόρυφα.

Ἄλλ' ἐνόσω οἱ Τοῦρκοι δέν ἔσφαζον καί δέν ἐξηγδραπόδιζον ἐθεωρούμεθα εὐτυχεῖς, ἀναλογιζόμενοι τὰ ἀλλαχοῦ συμβαίοντα. Αἱ γυναῖκες δέν ἐξήρχοντο ποσῶς τῆς οἰκίας, ἡμεῖς δέ ἀπεφεύγομεν, ὅσω τό δυνατόν, πᾶσαν μετὰ Τοῦρκου συνάντησιν, καί ζῶντες λάθρα ἀνεμένομεν μεθ' ὑπομονῆς, ἀλλὰ καί μετὰ πολλῆς ἀγωνίας, γὰ παρέλθη ή ὀργή Κυρίου.

Ἐν τούτοις ή διαρκῆς κράτησις τῶν ομήρων, ή ἐξακολουθητικῆ ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἐπισώρευσις Τοῦρκων ἐκ τῆς Ἀσίας, ή βιαία ἀφαιρέσις παντὸς ὅπλου ἀπὸ τῶν κατοίκων ἀπάντων τῆς νήσου, ταῦτα πάντα οὐδέν ἀγαθὸν δι' ἡμᾶς προεμήνου. Προησθανόμεθα ἐγγιζουσαν τήν καταστροφὴν καθ' ὅσον ἐβλέπομεν τὸν σάλον τῆς ἐπαναστάσεως πλησιάζοντα εἰς τὰ παράλια μας. Πέριξ ἡμῶν ή νήσος τῶν Ψαρῶν ἀφ' ἐνὸς καί ή Σάμος ἀφ' ἐτέρου ἦσαν ἤδη πρὸ μηνῶν ἐλεύθεραι, ἀπόπειραι ἐξεγέρσεως ἐγένοντο ἐν Μυτιλήνῃ, τὰ δ' Ἑλληνικὰ πλοῖα, περιτρέχοντα ἐν θριάμβῳ τό πέλαγος, περιέπλεον ἐπὶ μᾶλλον καί μᾶλλον συχνότερον εἰς τὰ νερά τῆς Χίου.

Ἐσπέραν τινὰ ὁ Ζενάκης μᾶς ἔφερε μυστηριωδῶς τήν εἶδησιν, ὅτι ὁ Πασᾶς ὑποπτεύεται ἐπικειμένην κατὰ τῆς νήσου ἐπίθεσιν.

Τήν ἐπιούσαν τεσσαράκοντα προῦχοντες νέοι προσκληθέντες ἐκρατήθησαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καί ἐδιπλασιάσθη οὕτω τῶν ομήρων ὁ ἀριθμὸς. Ὁ πατήρ μου δέν ἦτο εὐτυχῶς ἐκ τῶν εὐπορωτέρων τῆς Χίου πολιτῶν καί δέν συμπεριελήφθη εἰς τήν καταγραφὴν.

Μετ' ολίγας ἡμέρας ἠκούσθησαν ψιθυρισμοί, ὅτι πλοῖα Σαμιακὰ ἀπεβίβασαν ἀποστόλους καί ὅτι ἔμεναν οὐτοι κρυπτόμενοι εἰς τ' ἀπόκεντρα τῆς νήσου χωρία.

Οἱ Τοῦρκοι ἐφαίνοντο προδῆλως ἀνήσυχτοι· περιπολῖαι αὐτῶν περιέτρεχον τὰ χωρία· τινές τῶν ομήρων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο δεινούμενα. Ἐβλέπομεν ὅτι κρίσιμα συμβάντα ἐπικεινται.

Οἱ φόβοι μας δέν ἐδράδυναν γὰ πραγματοποιηθῶσι. Τήν ἐνάτην Μαρτίου (1822), πρὸς τό ἀπόγευμα, τεσσαράκοντα περίπου πλοῖα ἐφάνησαν εἰς τό πέλαγος ἀντι-

κρύ μας κατ' διεδόθη ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν ἢ εἴδησις ὅτι ἔρχονται οἱ ἐπαναστάται. Ἐκ τοῦ ὑπερφύου τῆς οἰκίας μας ἔβλεπα τὰ πλοῖα πλησιάζοντα πρὸς τὸν λιμένα μας, καὶ ἤκουα εἰς τὸ φρούριον κρουόμενα τὰ τύμπανα εἰς σημείον κινδύνου. Οἱ Τούρκοι ἐκλείσθησαν περιμένοντες τὴν ἔφοδον.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἑσπέραν, περὶ ἡλίου δυσμάς, κατηυθύνθημεν κατεσπευσμένως εἰς τὴν ἐξοχὴν πρὸς τὸν Πύργον μας. Οὐδ' ἤμεθα οἱ μόνοι φεύγοντες. Ἀπέναντι τοῦ ἀμέσου κινδύνου ἐλησμονήθη καὶ τῆς Δημογεροντίας ἢ ἀπαγόρευσις καὶ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας ὁ φόβος.

Καὶ παρητήσαμεν οὕτω τὴν πατρικὴν οἰκίαν.

Μετὰ τριάκοντα ἔτη ἐπεσκέφθη ὡς ξένος τὴν πατρίδα καὶ εἶδα κατεστραμμένην τὴν Χίον καὶ ἡρειπωμένην τὴν οἰκίαν μας. Ἄλλ' ὁ πατήρ μου ἀπέθανε πλάνης καὶ φερέοικος, οὐδ' εἶχε πρὶν ἀποθάνῃ τὴν παρηγορίαν νὰ ἴδῃ κἄν τὰ τέκνα του ἀνακτῶντα ἐπὶ ξένης γῆς τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν εὐημερίαν. Ἀπέθανεν ἐνόσῳ διήρκει ἔτι ἢ θλίψις τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐξορίας ἢ κακοπάθεια. Ἀλλὰ τότε φεύγοντες δὲν ἠδυνάμεθα νὰ προῖδωμεν, ὅτι παραιτοῦμεν τὴν ἐστίαν μας διὰ παντός καὶ ὅτι θὰ διέλθωμεν ὅσα διήλθομεν.

Καθ' ὅσον ἀπεμακρυνόμεθα τῆς πόλεως συνηγνώμεθα μετὰ τῶν χωρικῶν, οἵτινες ἀθρόοι κατέβαινον πρὸς αὐτὴν. Ἦσαν ἄοπλοι, ἀλλ' ὑπήγγαιον ἐπὶ σκοπῶ νὰ παραλάβωσιν ἐκ τοῦ στόλου ὄπλα. Ἐγνωρίζον ἐκεῖνοι ὅσα ἡμεῖς δὲν ἐγνωρίζομεν. Ὁ Λογοθέτης καὶ ὁ Μπουρνιάς ἐπὶ κεφαλῆς τρισχιλίων Σαμίων ἦσαν ἐντὸς τῶν πλοίων καὶ ἤρχοντο νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν Χίον. Δυστυχῶς δὲν μᾶς ἔφερον τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ τὴν καταστροφὴν. Ἐν τούτοις τὴν ἐπομένην πρωτὰν ἀπεβιδάσθησαν καὶ ἐκυρίευ-

σαν ἀμαχητὶ τὴν πόλιν, ἐλπίζοντες ὅτι οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ κλεισθέντες Τούρκοι δὲν θὰ βραδύνωσιν ἐξ ἀνάγκης νὰ παραδοθῶσιν.

Ἐνῶ ταῦτα συνέβαινον, ἡμεῖς ἐμένομεν ἡσυχοὶ εἰς τὴν ἐξοχὴν. Ὁ κρότος μόνον τῶν πυροβόλων ἐτάραττε ποῦ καὶ ποῦ τὴν ἡσυχίαν μας καὶ ἐνθούμιζεν ἐπὶ ὁποίου κρατήρος ἐκεῖμεθα. Ἄλλ' οἱ πυροβολισμοὶ δὲν ἦσαν συνεχεῖς. Τὸ δὲ κατ' ἐμέ, δὲν ἠξεύρω πῶς καὶ διατί, ἀλλ' ἐκεῖ εἰς τὴν ἐξοχὴν ἐλησμονοῦν καὶ μερίμνας καὶ φόβους. Εἶχα ἄρα γε συνειθίσει πλέον τὴν ζωὴν ἐκείνην τῶν ἀενάων ἀνησυχιῶν; Εἶχα μήπως ἐνθαρρυνθῆ ὑπὸ τῆς ἰδέας ὅτι ἢ σημαία τῆς Ἐλευθερίας ἐκυμαίνεται ἐπὶ τῆς πατρίδος μου; Ἢ ἀπλῶς καὶ μόνον ὁ ὄργασμος τοῦ ἔαρος καὶ ἢ μυστηριώδης τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως ἡδονὴ μετεδίδοτο εἰς τὴν καρδίαν μου, καὶ ἔζων καθὼς ζῶσι τὰ ἄνθη, καὶ ἐσκεπτόμην ὅσον σκέπτεται τὸ πτηνόν; Δὲν ἠξεύρω. Ἄλλ' ὅσάκις ἀναπολῶ τὴν σύντομον δυστυχῶς περιόδον ἐκείνην τῆς εἰς τὸν Πύργον διαμονῆς, δὲν ἐνθυμοῦμαι τρόμους καὶ φόβους καὶ νύκτας ἀγρύπνους καὶ ἡμέρας ἐναγωνίους. Ἐνθυμοῦμαι μόνον τὰς πορτοκαλέας ἀνθισμένας, καὶ εὐώδη τὸν ἀέρα, καὶ τὰ κελαδῆματα τῶν πτηνῶν, καὶ τὸ τρίξιμον τοῦ μαγγανοπηγάδου, καὶ τὸν γέροντα κηπουρὸν καθαρίζοντα τῶν δένδρων τὰς ρίζας, καὶ τὴν θέαν τοῦ Κάμπου καὶ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ Πύργου μας. Ταῦτα μόνον ἐνθυμοῦμαι.

Καὶ ὅμως ἤμην εἴκοσι ἑτῶν καὶ ἐνὸς νέος τότε! Τώρα δέ, καθ' ἣν στιγμὴν γράφω τὰς ἀναμνήσεις ταύτας, ἀπορῶ, καὶ ἐξανίσταμαι κατ' ἔμαντοῦ, πῶς ἀντὶ νὰ καταφύγω ἐκεῖ εἰς τὸν ἐξοχικὸν Πύργον μετὰ τῶν γερόντων γονέων καὶ τῶν ἀδελφῶν μου, πῶς δὲν ἔδραμα νὰ καταχθῶ ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἀγῶνος, πῶς δὲν ἔλαβα κ'

ἐγὼ τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας, καὶ ὡς ἐπιπτα ἐπὶ τέλους πολεμῶν. Ἄλλὰ τῶρα σκέπτομαι καὶ αἰσθάνομαι ἀλλέως ἢ τότε. Τότε...

Ἀνάγκη, ἀναγνώστὰ μου, ἀφοῦ ἐκθέτω τὰς περιπετείας τοῦ βίου μου, ἀνάγκη νὰ σ' ἐξοικειώσω περισσότερον μετὰ τοῦ ταπεινοῦ ἀτόμου μου. Ἀνάγκη νὰ ἐξομολογηθῶ, ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ καὶ μετριοφροσύνῃ, πῶς καὶ διατί, οὔτε ψυχικῶς, οὔτε σωματικῶς, δὲν εἶχα τὰ προσόντα, ὅπως πράξω τότε ὅ,τι σήμερον ὑπὸ παρομοίας περιστάσεις ἤθελα ἀπαιτήσαι νὰ πράξωσι τὰ τέκνα μου. Δὲν θὰ μὲ ἀνυψώσῃ εἰς τὴν ἐκτίμησίν σου ἢ ἐξομολόγησις αὐτῇ, ἀλλ' ἢ πρόθεσίς μου δὲν εἶναι νὰ σ' ἐξαπατήσω παριστῶν ἑμαυτὸν ὡς καλλίτερον ἀφ' ὅ,τι ἤμην καὶ ἀφ' ὅ,τι εἶμαι.

Εἶπα ψυχικῶς καὶ σωματικῶς.

Σωματικῶς, φίλε ἀναγνώστα, ἢ πικρὰ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι εἶμαι λίαν μικρὸς, καὶ ὅτι οὐδέποτε κατώρθωσα, ἐνώπιον εἴτε ἀνδρῶν εἴτε γυναικῶν, νὰ λησμονήσω τὸ ταπεινὸν τοῦ ἀναστήματός μου· ἐπειδὴ δ' ἐγὼ τὸ ἐνθυμοῦμαι, νομίζω πάντοτε ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι τὸ παρατηροῦν. Τώρα εἰσέτι, καίτοι τιμώμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν μου, καίτοι συχνάκις κατέχων τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τὰς ἡμιγύρεις των, εἴτε χάριν ἀπλῶς τῆς προεβηλικῆς ἡλικίας μου, εἴτε ἕνεκα τῆς εὐμενοῦς πρὸς ἐμὲ διαθέσεώς των, ποτέ, τὸ ὁμολογῶ, ποτέ δὲν δύναμαι νὰ περιστείλω τὴν δειλίαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ ἐν ἑμαυτῷ τῆς μικροσωμίας μου ἢ συναίσθησις.

Καὶ τῶρα τοῦλάχιστον εἶμαι ὑγιής· ἀλλὰ μέχρις οὗ ἀνδρωθῶ, τὸ φιλάσθενον τῆς κράσεως ἀπετέλει ἔτι μᾶλλον εὐτελὲς τὸ σῶμά μου. Ἡ δὲ ἀγωγή τότε τῶν παιδῶν δὲν ἦτο ὁποία τὴν σήμερον. Οὔτε εἰς τὸ σχολεῖον,

οὔτε μετέπειτα ἔλαθα ποτὲ ἀφορμὰς σωμασκίας. Οἱ γονεῖς τότε οὐδ' ἐγνώριζον οὐδ' ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως τῶν τέκνων των.

Τοιοῦτος λοιπὸν ἤμην· μικρὸς καὶ ἀσθενὴς τὸ σῶμα. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ παππᾶ Φλούτης ἤμην τὸ παίγιον τῶν συμμαθητῶν μου, εἰς Σμύρνην δὲ ἐντὸς τοῦ Χανίου ἤμην γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μικρο-Λουκῆς. Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν ἄλλων περιφρόνησις, ἐπενεργούσα εἰς τὴν ἰδικήν μου περὶ ἑμαυτοῦ ἐκτίμησιν, δὲν ὑπεβοήθη βεβαίως τὴν ἀνάπτυξιν ἡρωϊκῶν διαθέσεων.

Ἐὰν τότε ἐγνώριζα ὅσα τὴν σήμερον, τὰ ὑπολανθάνοντα ἐντὸς τῆς ψυχῆς μου αἰσθήματα ἤθελον ἴσως ζητήσαι καὶ εὖρει διέξοδον, ὑπερνηκίοντα τὰς φυσικὰς μου ἐλλείψεις. Ἄλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ μου τότε ἦτο μικρὰ καὶ ἀγύμναστος ὅσον τὸ σῶμά μου. Διότι ἤμην ἀμαθής, ἀμαθέστατος, ὡς ὑπέδειξα ἤδη, ἀναγνώστὰ μου. Οὐδὲ τὴν ὀρθογραφίαν εἶχε κατορθώσει νὰ μὲ μάθῃ ὁ καλὸς παππᾶ Φλούτης, καίτοι παραδώσας με δῆθεν τὸν Αἰσωπὸν καὶ λόγους τῶν Πατέρων. Ὅσα Ἰταλικά καὶ Γαλλικά ἐδιδάχθην τὰ ἔμαθα διὰ τοῦ Τηλεμάχου. Ἄλλὰ καὶ τοῦτον ὀλόκληρον οὐδέποτε ἀνέγνωσα· ἀφ' ὅτου δ' ἐξῆλθα τοῦ σχολείου δὲν ἤνοιξα ποτὲ βιβλίον πρὸς ἀνάγνωσιν, ἐκτὸς τῶν ἐμπορικῶν καταστίχων μας. Εἶχα ἀμυδράς τινας καὶ συγκεχυμένας ιδέας περὶ Λεωνίδα καὶ Μαραθῶνος καὶ περὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ περὶ ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ ἀνθρώπου αἰσθημάτων οὐδὲν ἐσκεπτόμην οὐδ' ἐγνώριζα ὠρισμένον καὶ εὐκρινές. Κόσμος μου ἦτο τὸ Χάνιον καὶ πατριωτισμὸς μου τὸ ἰσοζύγιον. Ἐχρειάσθη νὰ κυλισθῶ εἰς τὴν δυστυχίαν, νὰ ἴδω τὴν καταστροφὴν, τὰ θάνατα τῶν περὶ ἐμὲ, νὰ παρασταθῶ εἰς τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος τὰς ὠδίνας,

νά ἴδω ἐκ τοῦ σύγγγγυς τὰς θυσίας καὶ νὰ ἐκτιμήσω τὰ ἐλατήρια τῶν ἀγωνιζομένων τέκνων της, ὅπως ἀνοίξη ἡ ψυχὴ μου τοὺς ὀφθαλμούς της καὶ ἀναφλεχθῆ τὸ ἐν αὐτῇ ὑποκρυπτόμενον πῦρ τοῦ πατριωτισμοῦ, ὅπως διψάσω μάθησιν καὶ ἐννοήσω τὸν κόσμον καὶ γείνω ἄνθρωπος... μικρὸς ὅμως πάντοτε ἄνθρωπος!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

 Πύργος μας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κῆποι ἦσαν προικῶν τῆς μητρὸς μου κτῆμα. Ἡ πατρικὴ της οἰκογένεια εἶχεν ἀπ' ἀρχαίων χρόνων μεγάλας ἐκεῖ περίξ ἰδιοκτησίας, αἵτινες διὰ κληρονομικῶν καὶ προικῶν διανομῶν διεμοιράσθησαν μὲν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀλλὰ δὲν ἀπεξενώθησαν. Ὡστε ἡμεῖθα ἐκεῖ περικυκλωμένοι ὑπὸ συγγενῶν τῆς μητρὸς μου, τῶν ὁποίων οἱ Πύργοι ἐγειτόνευον μετὰ τοῦ ἰδικοῦ μας. Οὐδεὶς δὲ σχεδὸν τῶν Πύργων τούτων ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν κενός. Διότι τινὲς μὲν τῶν ἰδιοκτητῶν κατόικουν αὐτοὺς καθ' ὄλον τὸν ἐνιαυτὸν, οἱ δὲ λοιποὶ εἶχον παραιτήσει τὰς ἐν τῇ πόλει κατοικίας των καθ' ἡμέραν καὶ ἡμεῖς ἐδραπετεύσαμεν ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῶν Σαμίων, ἀψηφήσαντες τῶν ἀρχῶν τὴν ἀπαγόρευσιν.

Ὅθεν εὐρισκόμεθα συντροφευμένοι εἰς τὴν ἐξοχὴν. Ἦτο δὲ τοσοῦτω μᾶλλον εὐχάριστον νὰ βλέπωμεθα μετὰ τῶν οἰκείων, καθ' ὅσον ἐν τῇ τρομοκρατίᾳ ὑπὸ τὴν ὁποίαν, ἐσχάτως μάλιστα, διεβιούμεν εἰς τὴν πόλιν, οὔτε τῶν οἰκιῶν μας ἐξηρχόμεθα οὔτε ἐπισκέψεις ἀνηλλάσσομεν. Αἱ θύραι ἔμενον κλεισταὶ καὶ ἡμίκλειστα τὰ παράθυρα. Προσπαθῶ ἤδη νὰ ἐνθυμηθῶ, ἐὰν ἐπὶ μῆγας εἶδα ξένον ἀνα-

βαίνοντα τὴν κλίμακά μας καὶ δὲν ἐνθυμούμαι εἰμὴ μόνον τὸ κατηφές τοῦ Ζενάκη πρόσωπον.

Εἰς τὴν ἐξοχικὴν ἰδίως ἐκκλησίαν συνηγώμεθα, καὶ εἰς τὸν αὐλόγυρον τῆς, μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν ἀκολουθιῶν, ἐγίνετο ἡ συναναστροφή. Ἦτο ἡ Μεγάλῃ καὶ πάλιν Τεσσαρακοστή. Συχνάκις δὲ ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ αὐλογύρου ἐκείνου ἀνεπόλουν τὰς συγκινήσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας πρὸ ἐνός ἔτους ἐλειτουρούμεθα, ὁ πατήρ μου κ' ἐγώ, ὅτε διετρέχομεν ἔμποδοι τὰς στενάς τῆς Σμύρνης ὁδοὺς μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἁγίαν Φωτεινὴν.

Ἡ ἐκκλησία, ἥ μᾶλλον εἰπεῖν τὸ παρεκκλησίον μας, εἶχεν ἀνεγερθῆ ὑπὸ τοῦ προπάππου τῆς μητρὸς μου, ὅστις ἐρασοφόρεσεν εἰς τὰ γηράματά του. Περιώζεται εἰσέτι ἡ οἰκοδομή, ἀλλὰ γυμνὴ καὶ ἐτοιμόρροπος. Αἱ εἰκόνες, τὰ κοσμήματα, τὰ ἄμφια καὶ τὰ ἱερά σκεύη ἐσυλήθησαν ἢ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τότε δὴ μὴ ὑφούτο χαριέντως ὁ ναῖσκος ἀναμέσον τῶν δένδρων, τὰ πάντα δ' ἐντὸς αὐτοῦ ἦσαν κόσμια καὶ εὐπρεπῆ. Ἡ εἰσοδὸς τοῦ ἀπετελεῖτο ὑπὸ νάρθηκος μικροῦ, ἀνοικτοῦ ἔμπροσθεν. Ὑπὸ τοῦ προπυλαίου τούτου τὴν σκέπην, ἐκατέρωθεν τῆς πύλης, ἦσαν δύο μαρμάρια ἐδώλια. Ἐκεῖ καθήμενος συχνάκις, ἀνεγίνωσκα τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν, αἵτινες ἐσχημάτιζον τοῦ νάρθηκος τὴν στρῶσιν.

Ἐκεῖ, ἀπὸ τοῦ κτήτορος καὶ ἐφεξῆς, ἐθάπτοντο τῆς μητρικῆς οἰκογενείας μου οἱ πλεῖστοι. Ἐντὸς τοῦ παρεκκλησίου ἐκείνου ἐστεφανώθησαν οἱ γονεῖς μου, καὶ ἐπιθυμία των ἦτο ὑπὸ τοῦ νάρθηκος τοῦ τὰς πλάκας νὰ ταφῶσιν, ἐκεῖ, ὁ εἰς πλησίον τοῦ ἄλλου. Ἄλλ' οὔτε οἱ γονεῖς μου ἀνεπαύθησαν ἐκεῖ, οὔτε τὰ ἰδικά μου ὅσα πέπρωται νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς χοῦν εἰς τὴν προσφιλεῖ ἐκείνην τῆς πατρίδος γωνίαν. Τὴν σήμερον ζῶμεν καὶ ἀποθνή-

σκομεν εἰς ἐδῶ καὶ ἄλλος ἐκεῖ, πλάνητες ἐν τῇ βίῳ καὶ νεκροὶ ξενιτευμένοι, ἡ δὲ ἀνεμοζάλη τῆς διασπορᾶς ἐκλόπισε καὶ διέσπασε τοὺς ἱεροὺς δεσμούς, τοὺς προσκολλῶντας τὴν καρδίαν τῶν τέκνων εἰς τῶν γονέων τὰ ἀναπαυτήρια. Ἄλλὰ καθ' ὅσον γηράσκομεν... ἐγὼ τοῦλάχιστον, καθ' ὅσον αἰσθάνομαι πλησιάζουσαν τῆς ἀναπαύσεως τὴν ὥραν, θλίβομαι ἀναλογιζόμενος ὅτι, ὅταν γηράσωσι καθὼς ἐγὼ τὰ τέκνα μου, δὲν θὰ ἐπαναπαύωσι τὴν μνήμη των οὔτε εἰς οἰκίαν περιέχουσαν διαδοχικὰς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀναμνήσεις, οὔτε εἰς γῆς τινα ἄκραν, ὅπου κεῖνται συνεσφιγμένοι οἱ πατέρες των. Ὅτε ἤμην νέος, ὀλίγον περὶ τούτων ἐσκεπτόμην. Τώρα δὴ μὴ ἡ ψυχὴ μου μετ' ἀξάνοντος φίλτρου ἐπιστρέφει εἰς τὸ παρελθόν καὶ τρέφεται διὰ τῶν ἀρχαίων ἐνθυμήσεων.

Ἄλλ' ἄς ἐπαναλάβω τὴν διήγησίν μου.

Τὴν αὐγὴν τῆς Μεγάλῃς Πέμπτῃς ἠκούσαμεν τὴν λειτουργίαν καὶ ἐκοινωνήσαμεν τῶν θείων μυστηρίων. Ἦτο λαμπρὰ ἑαρινὴ πρωτὰ καὶ ὅτε ἐπεστρέψαμεν ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἀντὶ νὰ μείνω ἐντὸς τῆς οἰκίας, λαδῶν εἰς χεῖρας τὴν νηστήσιμον τροφήν μου ὑπῆγα νὰ προγευθῶ ἐπὶ τοῦ ἐξώστου. Ἄλλ' ἄμα ἤνοιξα τὴν ἐπ' αὐτοῦ θύραν καὶ ὕψωσα τὸ βλέμμα πρὸς τὸ πέλαγος, εἶδα θέαμα, τὸ ὁποῖον μὲ κατέπληξε. Παρήτησα τὸ πρόγευμα καὶ ἔδραμα πρὸς τὸν πατέρα μου. Μὲ ἠκολούθησεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου καὶ ἐβλέπομεν ἀμφοτέροι πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ἐβλέπομεν σειρὰν μακρὰν πλοίων μεγάλων πλεόντων πρὸς τὸν λιμένα μας. Ἀπειχον εἰσέτι πολὺ, ἀλλ' ἦτο διαυγῆς ἡ ἀτμοσφαῖρα καὶ διεκρίνοντο τὰ ἱστία, καμπύλα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου τὴν πνοήν, καὶ αἱ διπλαῖ καὶ αἱ τριπλαῖ λευκαὶ ζῶναι ἐπὶ τῶν μαύρων σκαφῶν. Ἐνῶ δὲ τὰ μεγάλα ταῦτα πλοῖα ἐφαίνοντο πλησιάζοντα, ἄλλη σειρὰ πλοια-

ρίων μικρῶν, δεχομένων ἐκ πλαγίου τὸν ἀνεμον εἰς τὰ τρίγωνα ἰστία των, ἔφευγε παρά τὴν παραλίαν πρὸς τῆς Σάμου τὴν διεύθυνσιν. Τὰ μεγάλα ἐν τούτοις πλοῖα, ὡσεὶ διαστάζοντα, ἀντὶ γὰρ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν λιμένα πλοῦν, ἠλλαξαν αἴφνης δρόμον. Ἐνόμισα ἐπ' ὀλίγον ὅτι ἀνεχώρουν. Ἄλλ' ὄχι· δὲν ἀπεμακρύνοντο· ἐλοξοδρόμουν ἀπέναντι τῆς Χίου. Τὰ δὲ μικρὰ πλοιάρια, φεύγοντα πρὸς τὰ δεξιὰ μας, ἐχάνοντο τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο ὄπισθεν τῆς τελευταίας ἄκρας τῆς νήσου.

Δὲν ἦτο δύσκολον γὰρ ἐγνοήσωμεν τί συνέβαινε. Ὁ Τουρκικὸς στόλος κατήρχετο ἰσχυρὸς, οἱ δ' ἐπαναστάται ἀνεχώρουν. Ἄλλ' οἱ Χιοὶ τί ἐμελλον ν' ἀπογίνωσιν;

Ἄγνοῶ πόσῃν ὥρᾳ ὁ πατήρ μου κ' ἐγὼ ἐμένομεν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου σιωπηλοὶ καὶ ἀκίνητοι, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ πέλαγος προσηλωμένους.

— Νὰ φύγωμεν, γὰρ φύγωμεν, εἶπεν αἴφνης ὁ πατήρ μου, καὶ ἐστράφη πρὸς τὴν οἰκίαν. Ἐστράφη κ' ἐγὼ καὶ τότε εἶδα ὅτι ὄπισθεν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ἐξώστου ἴσταντο ἡ μήτηρ καὶ αἱ δύο ἀδελφαί μου καὶ ἡ Ἀνδριάνα, βλέπουσαι κ' ἐκείναι ἐν σιωπῇ τὸ πρὸ ἡμῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης θέαμα.

Ὁ πατήρ μου ἐξῆλθεν ἀμέσως τῆς οἰκίας. Τὸν ἠκολούθησα κατὰ διαταγὴν του. Ἦθελε γὰρ συσκεφθῶμεν μετὰ τῶν συγγενῶν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐξηρχόμεθα μόλις τῆς ἔξω τοῦ περιβόλου μας θύρας, ὅτε εἶδομεν ἐρχόμενον πρὸς ἡμᾶς τὸν Καλάνην, ἐξάδελφον τῆς μητρός μου, κρατοῦντα ἐκ τῆς χειρὸς τὴν μικρὰν θυγατέρα του. Ἦτο πρὸ ὀλίγων μηνῶν χηρευμένος ὁ Καλάνης, ἡ δὲ ζωὴ του συνεκεντροῦτο εἰς τοῦ ὀρφανοῦ του τέκνου τὴν ἀγάπην. Ποτὲ δὲν τὸ ἀπεχωρίζετο· ἡ δὲ χαρίεσσα μορφή του ἐνδεκαετοῦς ἐκείνου κορασίου, καὶ ἡ τεθλιμμένη τοῦ τρυφεροῦ προσώπου του ἔκφρασις, εἶχον, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς

εἰς τὸν Πύργον ἀφίξεώς μας, ἐλκύσει πᾶσαν τῆς ψυχῆς μου τὴν συμπάθειαν.

Ἦρχετο ὁ Καλάνης πρὸς τὸν πατέρα μου μὲ τὸν ἴδιον σκοπὸν, ὅστις καὶ ἡμᾶς ὠδήγει. Διηθύνθημεν ὅλοι ὁμοῦ πρὸς τὸ παρεκκλήσιον· οἱ δὲ δύο ἐκεῖνοι προπορευόμενοι συνωμίλουν, ἐγὼ δὲ εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν τοὺς ἠκολούθουν, κρατῶν τὴν μικρὰν Δέσποιναν ἐκ τῆς χειρὸς. Ἐβλεπα τὰς ξανθὰς τρίχας τῆς ἀθώας ἐκείνης κεφαλῆς, καὶ ἀνελογιζόμενην τὰ ἀπὸ τοῦ ἐξώστου μας φαινόμενα πλοῖα καὶ ἀνεπόλουν μετὰ φρίκης ὅσα ἤκουσα περὶ τῶν εἰς Σμύρνην καὶ εἰς τὰς Κυθωνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων διαπραχθέντων.

Ἐβάδιζα σιωπῶν καὶ περίλυπος. Ἡ μικρὰ ἐσιώπα ἐπίσης, ἀλλ' ἠσθανόμην τὰ δάκτυλά της ἀνήσυχα ἐντὸς τῆς χειρὸς μου. Ἐνόησα ὅτι ἦτο φοβισμένη, καὶ μὴ γνωρίζων τί γὰρ εἶπω πρὸς ἐνθάρρυνσιν της ἔσκυφα καὶ ἐφίλησα τὴν μικρὰν χεῖρά της. Ἐστρεψε τότε πρὸς ἐμὲ τοὺς γαλανοὺς ὀφθαλμοὺς της καὶ μὲ ἠρώτησε μὲ φωνὴν τρέμουσαν: — Λουκῆ, θὰ μᾶς σκοτώσουν οἱ Τούρκοι;

— Ὅχι, Δέσποινά μου, θὰ φύγωμεν. Μὴ φοβῆσαι. Δὲν θὰ μᾶς πειράξῃ κανεὶς!

— Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου. Ἐγὼ τὸ ἤξεύρω. Θὰ τὸν σκοτώσουν!

Καὶ ἤρχισε γὰρ κλαίῃ πικρῶς ἀλλ' ἠσύχως, καὶ ἔρρεον τὰ δάκρυά της, καὶ ἐπανελάμβανε:

— Θὰ τὸν σκοτώσουν! Σκοτώνουν οἱ Τούρκοι! Θὰ σκοτώσουν τὸν πατέρα μου!

— Μὴ κλαίῃς, Δέσποινα, μὴ φοβῆσαι.

Ἦθελα γὰρ τὴν παρηγορήσω, ἀλλὰ δὲν εὑρίσκα λέξεις, καὶ βλέπων τὸν ἤσυχον θρηγόν της ἠσθανόμην κ' ἐγὼ τὴν φωνὴν μου ἐκλείπουσαν.

Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας συνεκάθητο ἡδὴ τῶν γειτόνων οἱ πλείστοι. Ἐκαθήσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ἐδωλίων. Ὁ Καλάνης ἐπήρην ἐπὶ τῶν γονάτων τὴν κόρην του, καὶ ἔλαβον τὸν λόγον οἱ γέροντες.

Δὲν ἐδράδυνε νὰ ληφθῆ ἡ περὶ τοῦ πρακτέου ἀπόφασις. Ἦτο πρόδηλον ὅτι δὲν ὑπῆρχον ἱκανὰ πρὸς ἀντίστασιν μέσα καὶ ὅτι θὰ γίνωσι κύριοι οἱ Τοῦρκοι τῆς νήσου, ἐγνωρίζομεν δ' ἐκ τῶν προτέρων πῶς φέρονται οἱ Τοῦρκοι εἰς κατακτηθείσας χώρας. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ μεταδῶμεν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου καὶ νὰ σκορπισθῶμεν ὅπου ἕκαστος ἠδύνατο νὰ εὔρη καταφύγιον. Ἀπεμακρυνόμεθα οὕτω τῶν Τούρκων καὶ ἐπλησιάζομεν εἰς τὰ παράλια ἀντικρυ τῶν Ψαρῶν, ὅθεν ἠλπίζομεν σωτηρίαν.

Ἀπεχαιρετίσθημεν μετὰ πόνου ψυχῆς, εἰσῆλθομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἠσπάσθημεν τὰς εἰκόνας, καὶ ἀποχωρισθέντες ἐπεστρέψαμεν εἰς τὰ ἴδια ἕκαστος.

Δὲν ἐπανεῖδα ἔκτοτε τὸ παρεκκλήσιόν μας!

Καθ' ὃδον ὁ πατήρ μου μὲ εἶπεν, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ζητήσωμεν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὴν φιλοξενίαν δύο γερόντων θείων του, κατοικούντων εἰς τὸ ἀγροκήπιόν των, ὅπισθεν τοῦ περικλείοντος τὸν Κάμπον βουνοῦ. Ὅτε δ' ἐφθάσαμεν εἰς τὴν οἰκίαν, διέταξεν ἀμέσως τὸν κηπουρὸν νὰ φορτώσῃ ἐπὶ δύο ἡμιόνων ἐφαπλώματα καὶ ζωοτροφίας καὶ νὰ ὑπάγῃ νὰ προειδοποιήσῃ τοὺς γέροντας περὶ τῆς ἐλεύσεώς μας, καὶ νὰ μᾶς περιμείνη μετὰ τῶν ζώων ἐκεῖ.

Ἄμα ὁ κηπουρὸς ἀνεχώρησεν, ὁ πατήρ μου μ' ἔκραξεν ἐντὸς τοῦ κοιτῶνος, ὅπου εἶχε κλεισθῆ μετὰ τῆς μητρὸς μου. Τοὺς ἠῦρα παραγεμίζοντας σάκκον μὲ σκεύη ἀργυρᾶ καὶ ἄλλα πολύτιμα. Ἄλλος σάκκος ἔκειτο ἡδὴ ἐπὶ τῆς κλίνης πλήρης καὶ ἔτοιμος. Ἀφοῦ καὶ ὁ δευτέ-

ρος ἐδέθη, τὸν ἐσήκωσεν ὁ πατήρ μου, μὲ διέταξε νὰ φέρω τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενον, ἤνοιξεν ἡ μήτηρ μου τὴν θύραν καὶ ἐξήλθομεν τοῦ δωματίου.

Ἐκεῖνος ἐμπρός, ἐγὼ κατόπι, φέροντες τοὺς σάκκους, ἐβαδίσσαμεν πρὸς τὸ μᾶλλον ἀπόκεντρον μέρος τοῦ κήπου, ὅπου ἦσαν τὰ δένδρα πυκνότερα. Ἀπέθεσα κατὰ γῆς τὸν σάκκον καὶ ἔφερα δύο ἀξίνας. Ἐκεῖ ὑπὸ τὴν σκιάν γηραιᾶς μηλέας, πλησίον τοῦ μαγγανοπηγάδου, εἰς θέσιν τὴν ὁποίαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πατρὸς μου ἐσημείωσα καὶ ἐνετύπωσα ἀκριβῶς εἰς τὴν μνήμην μου, ἤρχισαμεν οἱ δύο νὰ σκάπτωμεν, καὶ ἠνοιξαμεν λάκκον βαθύν. Ἐντὸς τοῦ λάκκου ἐθέσαμεν τοὺς σάκκους, τὸν ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, τοὺς ἐκαλύψαμεν ἔπειτα, ἐπατήσαμεν τὸ χῶμα πρὸς ἰσοπέδωσιν τῆς σκαφείσης γῆς, καὶ βεβαιωθέντες ὅτι οὐδεὶς μᾶς παρετήρησεν, ἐπεστρέψαμεν πρὸς τὴν οἰκίαν.

— Μὴ λησμονήσης αὐτὴν τὴν παρακαταθήκην, μὲ εἶπεν ὁ πατήρ μου. Ἄν ἀποθάνω ἐγὼ, σὺ εἶσαι ὁ προστάτης τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν σου.

Ἐμπροσθεν τῆς θύρας εὔρομεν τέσσαρα ζῶα ἔτοιμα καὶ τὴν Ἀνδριάναν ἐπισπεύδουσαν τὴν ἀναχώρησιν. Οἱ γονεῖς καὶ αἱ ἀδελφαί μου ἀνέβησαν ἐπὶ τῶν ὄνων καὶ ἐξεκινήσαμεν. Ἡ Ἀνδριάνα κ' ἐγὼ ἠκολουθήσαμεν πεζοί.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἠκούσθη αἴφνης μακρόθεν πυροβόλου κρότος. Πλησιέστεροι κανονοβολισμοὶ διὰ μᾶς τὸν διεδέχθησαν. Ἐστράφημεν ἐν σιωπῇ ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον. Οἱ κρότοι τῶν πυροβόλων ἐπηκολούθουν συνεχεῖς. Ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἀπὸ τοῦ φρουρίου οἱ Τοῦρκοι ἐτέλουν παταγωδῶς τοῦ φρικτοῦ θριάμβου των τὰ προεόρτια.

— Ἄλλοίμονον εἰς τὴν Χίον! ἀνέκραξεν ὁ πατήρ μου.

Καὶ ἐξηκολουθήσαμεν τὸν δρόμον μας.

Ὁ Πύργος ὅπου μετεθαίνομεν ἔκειτο ἐντὸς φάραγγος. Ὁ ὀρίζων ἦτο περιωρισμένος, οὐδ' ἐφαίνετο ἐκεῖθεν ἡ θάλασσα. Οἱ δύο γέροντες τοῦ πατρός μου θεοὶ ἔζων ἐκεῖ διαρκῶς ἐν μονήρει ἡσυχίᾳ. Ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν, ἀνθρώπος μὲ πείραν καὶ νοῦν πολὺν, διέτριψεν ἐπὶ ἔτη πολλὰ εἰς Ἀμστελδάμιον ἐμπορευόμενος, ἐκεῖ δ' ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Κοραῆ, μετερχομένου ἐπίσης τὸ ἐμπόριον τότε, καὶ διετήρησεν ἔκτοτε φιλίαν καὶ σπανίαν τινα ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ σοφοῦ γέροντος, καὶ αὐτὸς περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενος. Ταῦτα πάντα ἀνύφουν τὸν θεῖόν μου εἰς τὰ ἡμιματα τῶν συμπολιτῶν του. Οἱ λόγιοι, καθὰ σπανιώτεροι, ἀπελάμβανον μεγαλειτέρας τότε τιμῆς, ἦσαν δ' ἐν γένει τῆς τοιαύτης τιμῆς ἄξιοι, διότι ἐγνωρίζον καλῶς ὅσα ἐπηγγέλλοντο ὅτι γνωρίζουν, καὶ εἰργάζοντο μετ' αὐταπαρνήσεως πρὸς φωτισμὸν τοῦ Γένους.

Ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας δὲν εἶχα ἴδει τὸν θεῖόν μου, ἀλλὰ τὸν ἐνθυμούμην μετὰ σεβασμοῦ πάντοτε, ἡ δὲ βραχεῖα τότε πλησίον του διανομὴ μου ἐπηύξησε τὴν ἐκτίμησιν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς του. Διότι μᾶς προεῖπεν ὅσα ἐπέπρωτο νὰ πάθῃ ἡ Χίος. Μᾶς προεῖπε τὰς σφαγὰς, τὰς λεηλασίας, τοὺς ἐξανδραποδισμούς, τὸν ἐκπατρισμὸν καὶ τὴν διασποράν, ὅσα ἐνὶ λόγῳ κατόπιν συνέβησαν. Ἐν γένει δὲ κατεδίκαζεν ὡς πρόωρον τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἔβλεπε τὰ πάντα εἰς τὸ μέλλον σκοτεινὰ καὶ μαῦρα. Ἄλλ' ἦτο γέρων καὶ ἐτρέφετο εἰς τὴν ἐρημίαν μὲ τῆς πείρας καὶ τῶν διβλίων τὰ διδάγματα. Μὴ θὰ ἐγίνετο ποτὲ οὐδαμοῦ ἐπανάστασις ἐὰν δὲν ὑπῆρχον τῆς νεότητος ἡ τόλμη καὶ ἡ ἀπειρία; Οἱ γέροντες φύσει κλίβουν πρὸς τὴν ἀπραξίαν ἢ τὴν ἀναβολὴν συμβουλευοὺν ὑπομονὴν καὶ φρόνησιν. Τὸ αἰσθάνομαι ἤδη καὶ ἐξ ἰδίας πείρας τὸ γνωρίζω.

Ὁ ἄλλος ἀδελφὸς ἦτο κωφός. Σπανίως ἐλάλει. Κατηφῆς καὶ μελαγχολικός, ἐφαίνετο ξένος εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Ἡ μόνη διασκέδασις, ἡ μόνη ἐνασχόλησις του ἦτο ἡ ξυλογλυπτικὴ. Ἔχω εἰσέτι μικρὸν ξυλογράφημα τὸ ὁποῖον τότε μοῦ ἐδώρησε, παριστῶν τὸν Εὐαγγελισμὸν.

Εἰς μάτην παρεκίνουν οἱ γονεῖς μου τοὺς δύο γέροντας νὰ φύγωσι μεθ' ἡμῶν. Ὁ κωφὸς ἀνύφωνεν ἀρνητικῶς τὴν κεφαλὴν. — Ὁλίγη ζωὴ μᾶς μένει, ἔλεγεν ὁ ἄλλος· διατὶ νὰ κοπιᾶσωμεν πρὸς προφύλαξίν της; Σεῖς ἔχετε καθήκοντα πρὸς τὰ τέκνα σας, πηγαίνετε!

Καὶ ἔμειναν οἱ δύο γέροντες εἰς τὸν Πύργον των.

Τί ἀπέγειναν; Οὔτε αὐτοί, οὔτε ὁ κηπουρὸς των ἢ τὰ τέκνα του, οὔτε ἡ γραῖα ὑπερέτριά των ἐφάνησαν ἢ ἠκούσθησαν ἔκτοτε. Ὁ κηπουρὸς καὶ τὰ τέκνα του Κύριος οἶδε ποῦ ἐπωλήθησαν καὶ τίνας Τούρκου ἀγοραστοῦ ἐκαλλιέργησαν τοὺς κήπους! Ἄλλ' οἱ γέροντες, καὶ μάλιστα ὁ κωφός, δὲν εἶχον ἀξίαν. Τίς νὰ τοὺς ἀγοράσῃ, καὶ πρὸς τί; Τοιοῦτοι αἰχμάλωτοι δὲν πωλοῦνται, σφάζονται. Εἶθε νὰ ἦτο σύντομον τὸ μαρτύριόν των! Δὲν ἦσαν τοῦλάχιστον ἔγγαμοι, καὶ δὲν τοὺς ἐθρήνησαν οὔτε χῆραι, οὔτε ὄρφανά. Ἄλλ' ἡμεῖς διετηρήσαμεν τὴν μνήμην των, καὶ τώρα ἀκόμη, μετὰ τσαῦτα ἔτη, ἐνῷ γράφω περὶ αὐτῶν, ὁ λαιμός μου ξηραίνεται.

Τέσσαρας μόνον ἡμέρας ἔμειναμεν εἰς τὸν Πύργον των, καθ' ἐκάστην δὲ διὰ τῶν χωρικῶν ἐλαμβάνομεν πληροφορίας περὶ τῶν συμβαινόντων εἰς τὴν νῆσον.

Πρὶν ἔτι προσορμισθῶσι τὰ πλοῖα, οἱ Τούρκοι ἐξεληθόντες τοῦ φρουρίου ἐχύθησαν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἤρχισαν νὰ λεηλατῶσι καὶ ν' ἀρπάξωσι καὶ νὰ φονεύωσιν. Ὅτε φεύγοντες ἠκούομεν τοὺς κανονοβολισμούς, ἀπεβιάζοντο οἱ ἐν τῷ στόλῳ, καὶ ἠῤῥξηνεν οὕτω τῶν δημίων ὁ ἀριθμός.

Τὴν ἐπιούσαν ἢ θάλασσα ἐκαλύφθη ὑπὸ πλοιαρίων φερόντων ἀπὸ ἀντικρυ τὰ λυσοῶντα στίφη, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐπερίμενον τῆς ἄγρας τὴν ὥραν. Τότε τὸ κακὸν ἐκορυφώθη· ἢ πόλις δὲν ἐξήρκει ὅπως τοὺς κορέση καὶ ἐπέπεσαν εἰς τὴν ἐξοχὴν.

Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ἐτελέσθη τοῦ Ἁγίου Μηναῖ τοῦ τρομερὸν ὀλοκαύτωμα. Ἀντίστασις δὲν ὑπῆρχεν· οἱ μὴ φυγόντες ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν διεσπάρησαν κρυπτόμενοι, ὥστε οὐδὲν ἀνεχαίτιζε τῶν θηρίων τὴν πρόοδον, ἢ μόνῃ ἢ ἀφθονία τῆς προχείρου λείας. Καθ' ὅσον αὕτη ἐξηγνλεῖτο, κατὰ τοσοῦτον ἐξετείνετο ἢ ζώνῃ τῆς καταστροφῆς, καὶ οὕτως ἤκούσαμεν τοὺς Τούρκους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντας εἰς τὸ καταφύγιόν μας.

Τοὺς ἤκούσαμεν, λέγω, πλησιάζοντας. Ψυχρὰ ἢ ἔκφρασις καὶ ἀφηρημένη. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐκφράσω τὴν φρίκην τῶν ἀκουσμάτων ἐκεῖνων; Ἀνάγκη διὰ τῆς φαντασίας, ἀναγνώστα, νὰ συμπληρώσης τῆς ἀφηγήσεώς μου τὸ ἀτελές, δίδων ζωὴν εἰς τὰς σκηνὰς καὶ τὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἢ μνήμη μου ἤδη ἀνακαλεῖ. Διότι ἄλλο ν' ἀναγινώσκης, ἢ σὺχως καθήμενος ἐντὸς τοῦ δωματίου σου, περὶ καταστροφῶν γενομένων εἰς χώραν ἀπέχουσαν ἢ ἀγνωστον καὶ εἰς ἐποχὴν μεμακρυσμένην, καὶ ἄλλο ν' ἀκούης ὅτι ἀνθρωποὶ γνωστοὶ σου, συγγενεῖς καὶ φίλοι, συμπολιταί, σφάζονται καὶ αἰχμαλωτίζονται, ὅτι οἰκία τὰς ὁποίας πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶδες ἢ ἐπεσεκέφθης πυρπολοῦνται ἢ ἐλεηλατήθησαν· ἄλλο νὰ σὲ λέγουν ὀνομαστί, ἐφονεύθη ἐκεῖνος, ἢ σύζυγος τοῦ ἄλλου ἠχμαλωτίσθη, τὴν εἶδεν ὁ δεινὰ συρομένην ἐκ τῆς χειρὸς ὑπὸ Τούρκου ἀγρίου, καὶ κλαίουσαν καὶ κραυγάζουσαν! Καὶ τὴν φωνὴν τῆς τὴν γνωρίζεις, τὴν ἤκουσας τσακίς νὰ λαλήῃ εὐθύμως· καὶ νομίζεις τώρα ὅτι ἀκούεις τοὺς γοεροὺς

κραυγασμούς τῆς, ὅτι τὴν βλέπεις μὲ ἀνεστραμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν κόμην λυτὴν ἀγομένην εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν, εἰς τὴν καταισχύνῃν· καὶ συλλογίζεσαι τὸν ἄνδρα τῆς καὶ τὰ τέκνα τῆς! Καὶ εἶσαι σὺ αὐτὸς ἐκεῖ πλησίον μετὰ τῶν γονέων, μετὰ τῶν παρθένων ἀδελφῶν σου, καὶ περιμένεις ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν νὰ παρασταθῶσιν ἐνώπιόν σου οἱ ἀνόσιοι διώκται. Ὡ! Ὁ Θεὸς νὰ σὲ προφυλάξῃ ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας!

Αἱ περὶ τούτων εἰδήσεις ἤρχοντο ἀλλεπάλληλοι, τοσοῦτον ἀλλεπάλληλοι, ὥστε κατηγντήσαμεν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐννοῶμεν τοῦ δεινοῦ τὸ μέγεθος. Ἀπεζωώθημεν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου! Διὰ τῆς βίας ὁ γέρον θείος μου ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα μου νὰ φύγωμεν.

Ἐφορτώσαμεν λοιπὸν ἐκ νέου ἐφαπλώματα καὶ ζωοτροφίας ἐπὶ τῶν ἡμιόνων καὶ ἐστείλαμεν ἔμπρὸς τὸν κηπουρὸν μὲ ὀδηγίαν νὰ μᾶς περιμένῃ εἰς τὸν Ἁγίον Γεώργιον, χωρίον κείμενον εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς νήσου, ὅπου ὁ πατήρ μου ἐνθυμήθη ὅτι εἶχε χωρικὸν σύντεκνον. Ἀποχαιρετήσαντες τοὺς δύο γέροντας ἀνεχωρήσαμεν καὶ ἡμεῖς κατόπιν καὶ ἐφθάσαμεν τὸ ἀπόγευμα εἰς Ἁγίον Γεώργιον, κατάκοποι ἐκ τοῦ δρόμου καὶ τοῦ ἡλίου.

Ἄμα εἰσῆλθομεν εἰς τὸ χωρίον ἐνόησαμεν ὅτι ἀσύνηθές τι συνέβαιεν ἐντὸς αὐτοῦ. Ὁ κόσμος ἦτο εἰς κίνησιν, αἱ ὁδοὶ πλήρεις ἀνθρώπων, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἄνδρες ἔνοπλοι, οἵτινες ἐφαίνοντο ξένοι· εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἔβλεπον καὶ ὠμίλουν· ἦτο ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἑορτῆς, καὶ ἦσαν τῷ ὄντι ἑορτάσιμοι ἡμέραι ἐκεῖναι. Ἀλλ' ἢ ἐπὶ τῶν προσώπων ἀνησυχία ἐμαρτύρει ὅτι τὸ χωρίον δὲν ἐώραξε.

Ὁ πατήρ μου ἐπλησίασε γέροντα χωρικὸν ἰστάμενον παρὰ τὴν ἀνοικτὴν θύραν του. Τὸν ἠρώτησε περὶ τοῦ

συντέκνου του. Ὁ σύντεκνος δὲν ἦτο εἰς τὸ χωρίον. Ἄνεχώρησε πρὸς ἔτους. — Ἠρώτησεν ἂν ἦλθεν ὁ κηπουρός μας μὲ τὰς δύο ἡμιόλους; Οὐτε χωρικός ἦλθεν οὔτε ἡμιόνοι ἐφάνησαν. — Ἠρώτησε διατί ἡ κίνησις καὶ πόθεν οἱ ὀπλοφόροι; Οἱ ὀπλοφόροι ἦσαν Σάμιοι φεύγοντες τοὺς Τούρκους καὶ ὁ Λογοθέτης ἦτο μετ' αὐτῶν.

Ὁ Λογοθέτης ἐντὸς τοῦ χωρίου διωκόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων! Ἡμεῖς δὲ ἦλθομεν εἰς Ἅγιον Γεώργιον διὰ ν' ἀποφύγωμεν τοὺς Τούρκους! Καὶ οὔτε ὁ σύντεκνος εἰς τὸ χωρίον οὔτε ὁ κηπουρός μας, ἡμεῖς δ' ἐκεῖ εἰς τὸν δρόμον, ἀπηυδημένοι, ἄνευ τροφῆς, ἄνευ καταφυγίου, ἄνευ ὁδηγοῦ!

Ὁ χωρικός μᾶς ἐλυπήθη καὶ μᾶς ἐδέχθη εἰς τὴν καλύδην του. Εἰσήλθομεν ὅλοι ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἐκαθήμεθα περιμένοντες τὸν κηπουρόν. Ἀπὸ τῆς πρώτας ἡμεθὰ ἄσιτοι. Ὁ φιλόξενος χωρικός μᾶς ἠρώτησεν ἂν πεινώμεν, καὶ μᾶς ἐπρόσφερε τὸ πτωχικὸν δεῖπνόν του, ἀλλ' ὁ πατήρ μου τὸν ἠύχαριστήσε, μὴ θελήσας νὰ τοῦ στερήσωμεν τὸν ἄρτον του.

Ἐν τούτοις αἱ ὥραι παρήρχοντο καὶ ὁ κηπουρός δὲν ἐφαίνετο, αἱ δὲ ἀδελφαί μου ἐπείνων. Μ' ἔστειλεν ὁ πατήρ μου ν' ἀγοράσω ὅ,τι εὔρω καὶ ἐξηρχόμην πρὸς τοῦτο τῆς καλύδης, ὅτε εἶδα αἴφνης εἰς τὸ φῶς τοῦ δύοντος ἡλίου γενικὴν ἐνώπιόν μου παραζάλην. Αἱ γυναῖκες ἔτρεχον μὲ τὰ βρέφη εἰς τὴν ἀγκάλην, οἱ ἄνδρες μὲ θάρη ἐπὶ τῶν χειρῶν, φράσεις διακεκομμένα ἀντηλλάσσοντο, καὶ ἔφευγον ὅλοι ἔξω τοῦ χωρίου, ἐνῶ οἱ ὀπλοφόροι συνωθούμενοι ἠτοιμάζοντο νὰ φράξωσι τὴν εἴσοδον. Ἦτο καθὼς ἡ αἰφνίδιος κίνησις τῶν φύλλων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πρὶν ἢ ἡ καταιγὶς ἐπιπέσῃ.

— Οἱ Τούρκοι ἐπλάκωσαν! Φύγετε! Κρυφθῆτε, ἔκραξε τρέχων πρὸς ἡμᾶς ὁ γέρων χωρικός.

Ἡμεθὰ ὅλοι ἤδη ἐκτὸς τῆς καλύδης, οὐδὲ εἶχαμεν προετοιμασιῶν ἀνάγκην διὰ τὴν φυγὴν. Ἔλυσα σπεύδων τὰ ζῶα ἀπὸ τὰ παρὰ τὴν καλύδην δένδρα καὶ ἐφύγομεν ἔντρομοι, ἀκολουθοῦντες καὶ ἡμεῖς τὸ ρεῦμα.

Διήλθομεν τὴν νύκτα ὀδοποροῦντες, χωρὶς νὰ γνωρίζομεν ποῦ πηγαίνομεν. Ἦτο πολὺς ὁ δρόμος καὶ δύσκολος, ἡ δὲ νύξ τρικυμιώδης, ὁ οὐρανὸς ζοφερὸς, καὶ ἡ σελήνη ἐκ διαλειμμάτων ἐφαίνετο μεταξὺ τῶν νεφῶν. Καὶ ἡμεῖς, πεινασμένοι, ἀγρυπνιασμένοι, κατάκοποι, ἐφεύγομεν. Συχνάκις ἐτρομάξαμεν, νομίζοντες ὅτι ἀκούομεν κραυγὰς, ἢ τουφεκισμούς, ἢ ἵππων ποδοβολητόν. Συχνάκις διεκόψαμεν τὴν πορείαν, ὅπως καθήσωμεν καὶ ἀναπαυθῶμεν. Ἡμεθὰ οἱ πλεῖστοι πεζοί· ἦτο δὲ πολυάριθμος καὶ μακρὰ ἡ συνοδία, καὶ ἡμεῖς ἐφοβούμεθα μὴ σκορπισθῶμεν· ἠθέλομεν νὰ μείνῃ ἀδιάσπαστος ἡ ὁμάς ἡμῶν ἐντὸς τοῦ φεύγοντος πλήθους.

Τὴν αὐγὴν ἐξημερώθημεν εἰς τὸ παράλιον, εἰς λιμένα ἔρημον ἀντικρὺ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν. Ἐκεῖ ἠθέλομεν καὶ ἠλπίζομεν νὰ καταφύγωμεν. Ἀλλ' ὁ ἄνεμος ἦτο σφοδρὸς, ἐντὸς δὲ τοῦ λιμένος καὶ εἰς τὸ πέλαγος οὔτε πλοῖον ἐφαίνετο, οὔτε πλοιάριον, οὐδὲ διεκρίνετο ἀντικρὺ σημεῖον ζωῆς. Ἡ δὲ παραλία ἦτο ἤδη κατεληγμένη ὑπὸ ἄλλων προσφύγων, πρὸ ἡμῶν ἀφιχθέντων καὶ συσσωρευθέντων ἐκεῖ μὲ τὴν αὐτὴν ὡς ἡμεῖς ἐλπίδα. Δὲν τοὺς εἶδομεν οὔτε τοὺς ἠκούσαμεν μακρόθεν. Μόνον ὅτε ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἶδομεν ὑπὸ τὰς ἐλαίας, αἰτινες κατέβαινον μέχρι τῆς θαλάσσης, σωροὺς σωματίων κατακειμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐκεῖ διήλθομεν οἱ δυστυχεῖς ὀλόκληρον τὴν νύκτα, ἐνῶ ἡμεῖς ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς τρι-

κυμίας ἐβαδίζομεν πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὡς εἰς λιμένα σωτηρίας.

Ἡ ἀφιξίς μας καὶ αἱ πρῶται τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου ἀκτῖνες ἔθεσαν εἰς κίνησιν ἐκεῖνο τῶν φυγάδων τὸ στρατόπεδον, καὶ πρὶν ἔτι προσεγγίσωμεν τοσοῦτον ὥστε ν' ἀναμιχθῶμεν μετ' αὐτῶν, εἶδομεν ὑπὸ τὰς ἐλαίας μορφὰς ἀνακαθημένας ἢ ἐγειρομένας, καὶ διεκρίνομεν γυναῖκας καὶ παιδία καὶ γέροντας καὶ νέους στρέφοντας πρὸς ἡμᾶς τὰ πρόσωπα, ἐνῶ τινες ἀποσπασθέντες ἐκ τοῦ ὀμίλου ἤρχοντο πρὸς ἡμᾶς διὰ νὰ μᾶς ἀναγνωρίσωσιν.

Ἐστάθημεν τότε καὶ ἡμεῖς. Αἱ γυναῖκες ἐπέzeugσαν καὶ ἐκαθήσαμεν εἰς ἐνὸς δένδρου τὴν ρίζαν. Τόσα ἔτη παρήλθον καὶ τόσα ἐδοκίμασα ἔκτοτε, ἀλλ' ὅμως ποτὲ δὲν θὰ λησιμονήσω τὴν αἴσθησιν τοῦ καμάτου, ὑπὸ τοῦ ὀποίου κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν κατεβλήθη. Πρὸ εἰκοσιτεσσάρων ὥρῶν ἐπεριπάτου μὲ κενὸν τὸν στόμαχον. Ἐξηπλώθη καταγῆς πλησίον τῆς μητρὸς μου καὶ ἔκλεισα τοὺς ὀφθαλμούς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης δυνάμεως εἰς τὰ μέλη μου, ἄνευ σκέψεως εἰς τὴν κεφαλὴν μου. Καὶ ἤσθάνθη τὴν χεῖρα τῆς μητρὸς ἐπὶ τοῦ μετώπου, καὶ ἤνοιξα τοὺς ὀφθαλμούς καὶ εἶδα τὴν ἀγαπητὴν κεφαλὴν τῆς κεκλιμένην ἄνωθεν μου. Δὲν ἀντηλλάξαμεν λέξιν, ἀλλ' ἔκυψεν ἡ μήτηρ μου καὶ μ' ἐφίλησε, καὶ ἔκλεισα πάλιν τοὺς ὀφθαλμούς. Τὰ ἐνθυμοῦμαι ταῦτα πάντα ὡς νὰ συνέδησαν χθές.

Ὁ πατήρ μου εἶχε προχωρήσει εἰς συνάντησιν τῶν πρὸς ἡμᾶς ἐρχομένων. Μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν ἀκολουθούμενος ὑπὸ γέροντος, τὸν ὁποῖον δὲν ἀνεγνώρισα. Ἄλλ' ἡ μήτηρ μου τὸν ἀνεγνώρισε καὶ ἐγερθεῖσα ἔδραμε πρὸς αὐτόν. Ὁ γέροντων ἤνοιξε τὰς ἀγκάλας του καὶ ἔσφιζεν ἐπὶ τοῦ στήθους τὴν μητέρα μου. Ἦτο τοῦ πατρὸς τῆς ὀ ἀδελφός.

Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδεὶς ἡμῶν εἶχε κλαύσει. Ὁ τρόμος τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ἡ ἀδιάκοπος κίνησις, αἱ μεταβολαὶ τῶν σκηνῶν, τὸ ἀλλεπάλληλον τῶν ἐντυπώσεων διετήρουν εἰς ἔντασιν τὸ νευρικὸν σύστημα. Ἦμεθα ψυχῇ τε καὶ σώματι ἀπηυδασημένοι, ἀλλ' ἔμενον στεγνὰ τὰ βλέφαρά μας.

Ἄλλ' εἰς τοὺς κόλπους τοῦ γέροντος κρύπτουσα τὴν κεφαλὴν ἡ θάλαινα μήτηρ μου ἀφέθη τότε ὀλόκληρος εἰς τῆς λύπης τὴν κυριότητα, καὶ ἤκούοντο οἱ λυγμοὶ τῆς, καὶ οἱ στεναγμοὶ τῆς ἐξέσχίζον τὴν καρδίαν μου. Αἱ ἀδελφαί μου περιεκύκλωσαν τὴν μητέρα κλαίουσαι, ὁ δὲ πατήρ μου ἔκρυψεν ἐντὸς τῶν χειρῶν τὸ πρόσωπον, καὶ ἡ Ἀνδριὰνα ἔδακνε τὰ δάκτυλά τῆς, κ' ἐγὼ ἤσθάνθη τὴν καρδίαν μου ἀναβαίνουσαν εἰς τὸν λαιμὸν μου, καὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου θολούς, καὶ ἦτο γενικὸς ὁ θρῆνος καὶ ὁ κοπετὸς ὑπὸ τὴν ἐλαίαν, ἥτις μᾶς ἐσκόιζεν.

Ὁ γέροντων ἀπέθεσεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κλαίουσαν εἰσέτι τὴν μητέρα μου καὶ ὑπήγε νὰ μᾶς προμηθεύῃ τροφήν. Ἐπέστρεψε φέρων μυζήθρας· δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη ἄλλο τι, οὐδ' ἐπερίσσευε τεμάχιον ἄρτου καθ' ὄλην ἐκείνην τῶν δυστυχῶν τὴν συνάθροισιν. Μὲ τὰς μυζήθρας παρηγορήσαμεν τὴν πεινὰν μας.

Ἐν τούτοις πλοῖον δὲν ἐφαίνετο, ὁ ἄνεμος δὲν ἐκόπαζεν, ἡ θάλασσα ἦτο ἀγρία, εἰς δὲ τὸ παράλιον ἐμένομεν ἄστεγοι, ἄσιτοι, ἀπροστατεύτοι. Ἄν οἱ Τοῦρκοι ἐπήρχοντο, ἄλλην δὲν εἶχομεν καταφυγὴν ἢ νὰ ριφθῶμεν ἐντὸς τῶν κυμάτων. Ἐπεριμένομεν δὲ νὰ τοὺς ἴδωμεν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐμφανιζομένους. Συνεσκέφθημεν μετὰ τοῦ θείου μου καὶ ἀπεφασίσθη νὰ προσφύγωμεν εἰς τὸ πλησίον χωρὸν χωρίον Μεστά, ὅπου νὰ καιροφυλακτῶμεν, μέ-

χρῖς οὐ εὐρεθῶσιν, εἰ δυνατόν, τοῦ ἐκπατρισμοῦ τὰ μέσα.
 Ἄνεχωρήσαμεν λοιπὸν καὶ πάλιν καὶ μετὰ τινων ὤ-
 ρῶν ὁδοιπορίαν ἐφθάσαμεν κακῶς ἔχοντες εἰς Μεστά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Τὰ χωρία τῆς Χίου, ἰδίως τὰ μεσημβρινά, εἶναι ὀχυ-
 ρὰ ὡς φρούρια καὶ στενόχωρα ὡς φυλακαί. Δὲν
 ἔχουν τείχη, ἀλλὰ, κατὰ τὰς τέσσαρας ἐξωτερικὰς
 τοῦ χωρίου πλευράς, τῶν οἰκιῶν τὰ ὀπίσθια συνεχόμενα
 ἀποτελοῦν ἀδιάκοπον προτείχισμα. Αἱ θύραι τῶν οἰκιῶν
 κεῖνται ἔσωθεν, ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἢ κεντρικῇ δὲ αὐτοῦ
 ὁδῷ, τέμνουσα τῶν οἰκιῶν τὴν συνέχειαν, σχηματίζει τοῦ
 ὀχυρώματος τὴν πύλην. Εἶναι δὲ ἀληθῶς πύλη ἢ τοιαύ-
 τη ὁπή, καθότι καὶ κλείεται διὰ κιγκλιδωτῶν ἐκ σιδή-
 ρου θυρῶν.

Τὰ χωρία ταῦτα μοῦ ἔφερον πάντοτε κατὰ νοῦν τὸ
 ἐν Σμύρνῃ Χάνιον· ἢ διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἀντὶ τῆς περι-
 κλειούσης ἐκεῖνο μεγαλοπόλεως, ταῦτα περικυκλοῦνται ὑ-
 πὸ λόφων πρασίνων, καὶ ἀντὶ ὠχρῶν ἐμπόρων, περιέχουν
 εὐρώστους γεωργούς· ἀντὶ δὲ τῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Χα-
 νίου πλατείας, ὁδοὶ στεναὶ καὶ οἰκοδομαὶ συνεσφιγμέναι
 πληροῦν τὸν χώρον, τὸν ὁποῖον περιστοιχίζει ἢ τετράπλευ-
 ρος ἐξωτερικῇ σειρᾷ τῶν οἰκιῶν.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ χωρίου ὑψοῦται συγῆθως Πύρ-
 γος, τοῦ ὁποῖου ἢ εἴσοδος ὑπερέχει τοσοῦτον τοῦ ἐδάφους,
 ὥστε μόνον διὰ κλίμακος ξυλίνης ἢ διὰ σχοινίων δύναται
 τις ν' ἀνέλθῃ μέχρις αὐτῆς. Οἱ Πύργοι οὗτοι, λείψανα

τῆς κυριαρχίας τῶν Γενουησίων, εἶναι αἱ ἀκροπόλεις τῶν χωρίων.

Τοιοῦτο ἦτο τὸ χωρίον Μεστά, ὅπου προσεφύγομεν. Οἱ χωρικοὶ μᾶς ὑπεδέχθησαν φιλοφρόνως, μᾶς παρεχώρησαν δὲ οἰκίαν εὐκαιρον, τὰ κενὰ τῆς ὁποίας δωμάτια διμοιράσθημεν μετὰ τοῦ γέροντος θείου τῆς μητρὸς μου καὶ δύο ἄλλων οἰκογενειῶν. Ἡ κοινὴ συμφορὰ τότε πρῶτον μᾶς ἐσχέτισε μετ' αὐτῶν καὶ μᾶς συνέδεσεν.

Αἱ στερήσεις μας ἦσαν ποικίλαι καὶ μεγάλαι, ἀλλὰ τίς τότε ἐσκέπτετο περὶ ἀνέσεως καὶ περὶ τῶν συνήθων τοῦ βίου ἀναγκῶν; Ὁ σκοπὸς ἦτο τὴν ζωὴν νὰ διατηρήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο μὲν ἐξήρκει ἡ δίαιτά μας. Καὶ τοῦ ἄρτου αὐτοῦ ἡ ἀπόκτησις ἦτο δύσκολος, οὐδὲ κατωρθοῦτο καθ' ἡμέραν. Σῦκα, κουκκία, ξυλοκέρατα καὶ χόρτα ἄγρια, ἰδοὺ ὅποια ἦτο, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἡ τροφή μας. Καὶ παρήρχοντο οὕτως αἱ ἡμέραι ἐν τῷ μέσῳ φόδων καὶ ἐλπίδων.

Τὴν ἰδέαν τῆς εἰς Ψαρὰ καταφυγῆς παρητήσαμεν ἐξ ἀνάγκης, διότι ἤρχοντο ἀπελπιστικαὶ ἐκείθεν εἰδήσεις. Ἦτο ἤδη πλήρης προσφύγων ἡ νῆσος, οἱ δὲ Ψαριανοί, μὲν ἔχοντες πῶς νὰ τοὺς διαθρέψωσι καὶ συντηρήσωσι, δὲν ἠδύναντο οὔτε ἠθελον νὰ δεχθῶσι πλειοτέρους. Ἠρχίζεν ἤδη νὰ τοῖς γίνεταί ἐπαισθητὴ ἡ σπάνις τοῦ ὕδατος, ἡ δὲ συσσώρευσις τοσούτων ἀπόρων φυγάδων εἶχε προκαλέσει νόσους, αἵτινες ἐφαίνοντο προμηνύουσαι φοβερωτέραν ἐπιδημίαν. Ὅθεν ἔγραφον εἰς Χίον προτρέποντες τοὺς φεύγοντας νὰ διευθυνθῶσιν εἰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου νήσους, καὶ προσφέροντες προθύμως τὰ πλοῖα τῶν καὶ τοὺς ναύτας τῶν.

Ἄλλ' ἡμεῖς εἰς Μεστά ἤρχιζομεν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν ὑφίσταται πλέον ἀνάγκη φυγῆς. Δύο ἐβδομάδες εἶχον

παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Τουρκικοῦ στόλου· οἱ ἐπαναστάται ἀπέπλευσαν ἢ ἐκρύπτοντο σκορπισμένοι εἰς τῆς νήσου τὰ ἐνδότερα, οἱ δὲ φιλήσυχοι τῆς πόλεως κάτοικοι καὶ τῶν χωρικῶν οἱ πλείστοι οὐδ' ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, οὐδ' ἀνεμίχθησαν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα. Διὰ τοῦ λοιποῦ τῆς καταδρομῆς ἡ ἐξακολούθησις; Διὰ τῆς τρομοκρατίας ἡ διαιώνισις, ἐνῶ πᾶσα ἀντιστάσεως πιθανότης ἐξέλιπε; Μὴ δὲν ἤρκεσαν τὰ πεσόντα ἤδη ἄθωα θύματα; Μὴ δὲν ἐκορέσθη ἀρκούντως τῆς τουρκικῆς λύσεως ἡ ἔξαψις; Ταῦτα σκεπτόμενοι ἐπεριμινομεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν διακλήρουξιν ἀμνηστίας καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰς ἐστίαις μας.

Καὶ τῷ ὄντι, τῶν Τούρκων ἡ καταφορὰ εἶχε κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας κοπάσει. Ἦκούοντο ὀλιγώτεροι πυροβολισμοὶ καὶ φόνοι καὶ ἀπαγωγαί, διέτρεχον δὲ φῆμαι ὅτι ἐμεσίτερον οἱ Πρόξενοι ὑπὲρ συγχωρήσεως τῶν ραγιαδῶν, καὶ ὅτι ὁ Πασᾶς ἐφαίνετο κλίνων πρὸς ἐπιείκειαν. Καὶ ἤρχοντο μέχρις ἡμῶν αἱ τοιαῦται φῆμαι καὶ ὑπέτρεπον τὰς ἐλπίδας μας.

Τὴν ἐνάτην ἡμέραν τῆς εἰς Μεστά διαμονῆς μας ἐνομίσαμεν ὅτι τὰ δεινὰ μας ἐτελείωσαν. Δύο Πρόξενοι ἤλθον εἰς τὸ χωρίον φέροντες κλάδους ἐλαίας καὶ παραμυθίας εὐαγγέλια. Ἐφερον ἀναφορὰν πρὸς ὑπογραφήν, ὑπέσχοντο δὲ ὅτι ἅμα προσκυνήσωμεν ὁ Πασᾶς θὰ μᾶς συγχωρήσῃ. Νὰ μᾶς συγχωρήσῃ! Ἄλλὰ διὰ τί; Οὔτε ἀντάρται ἡμεθα, οὔτε οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὔτε ἰδιοκτησίας ξένας ἐλγιστεύσαμεν, οὔτε γυναῖκας ἠτιμάσαμεν, οὔτε ἐφονεύσαμεν, οὔτε ἐξηδραποδίσσαμεν. Διὰ τί νὰ συγχωρηθῶμεν;

Ἄλλὰ ταῦτα εἶναι σκέψεις σημεριναί. Δὲν ἐσκεπτόμεθα τοιαῦτα τότε, ἡ δ' ἐλπίς τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἀφο-

ρήτου εκείνης υπάρξεως ἦτο ἀληθῆς δι' ἡμᾶς χαρά. Ὁ-
θεν υπεγράψαμεν προθύμως πάντες, νέοι καὶ γέροντες, χω-
ρίς νὰ ἐξετάσωμεν τί ἢ ἀναφορὰ περιέχει, υπεγράψαμεν
μὲ τὰς δύο χεῖρας, εὐλογοῦντες τὴν φιλόανθρωπον μεσολά-
θησιν τῶν Χριστιανῶν Προξένων, καὶ ἀνεπνεύσαμεν, πι-
στεύσαντες ὅτι παύει ὁ διωγμὸς καὶ θὰ ἐπιστρέψωμεν ἀ-
βλαβεῖς εἰς τὰ ἴδια.

Ἄλλὰ μὴ ἐπρόκειτο νὰ εὐρωμεν τὰς οἰκίας μας ὅπως
τὰς ἀφῆσαμεν; Μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Σαμιῶν καὶ τῶν
ὑπὸ τὸν Μπουρνιᾶν χωρικῶν, μετὰ τοὺς σφοδρούς ἐκ τοῦ
φρουρίου καὶ ἐκ τοῦ στόλου κανονοβολισμούς, μετὰ τὴν ἀ-
χαλίνωτον πρὸ πάντων τῶν Τούρκων λεηλασίαν, ὀλίγας
περὶ τούτου ἐλπίδας ἠδυνάμεθα νὰ τρέψωμεν. Ἄλλ' ὅμως
ἐκυρίευε πάντας ἡμᾶς ἐκεῖ, εἰς Μεστά, τῆς ἐπανόδου ὁ πό-
θος. Ἡθέλωμεν νὰ ἴδωμεν καὶ πάλιν τὰς οἰκίας μας, εἰς
οἷαν δῆποτε κατάστασιν καὶ ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὰς εὐρωμεν,
ὁ δὲ φόβος μὴ τὰς εὐρωμεν κατεστραμιμένας ἠῤῥξανεν ἀντὶ
τοῦ νὰ ἐλαττώνη τὴν ἐπιθυμίαν μας.

Τοιοῦτος ὁ ἄνθρωπος. Προσκολλᾶται τοσούτῳ μᾶλ-
λον εἰς ὅ,τι ἀγαπᾷ, καθ' ὅσον κινδυνεύει νὰ τὸ ἀπολέσῃ.
Ὅταν δὲ ἡ ἀπώλεια σφραγισθῇ, καὶ ἡ ἐλπίς ἀπέλθῃ, τό-
τε πρὸ πάντων ἡ χηρευμένη καρδιά αἰσθάνεται ὀπόσῃν
περιέκλειεν ἀγάπην. Οὕτω πλανώμεθα εἰς τὰ κοιμητήρια
καὶ καθήμεθα ἐπὶ τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι σκεπάζουν τὰ
λείψανα τῶν ἀπελθόντων ἀγαπητῶν μας. Οὕτω μετὰ πυρ-
καϊᾶν ἀποτεφρώσασαν ὀλόκληρον συνοικίαν, βλέπεις ἀν-
θρώπους πλανωμένους ἐντὸς τῶν καπνιζόντων εἰσέτι ἔρει-
πίων, καὶ ἀναζητοῦντας τὰ ἴχνη τῶν ἐστιῶν των, καὶ βλέ-
ποντας ἐπὶ ὄρας τὸν χῶρον, ὅπου ὑψοῦτο ἡ διαμονή των
καὶ τοὺς λίθους, οἵτινες ἀπετέλουν τοῦ κοιτῶνός των τοὺς
τοίχους.

Αἱ ἐπαγγελίαι τῶν Προξένων τοσοῦτον ἀνεπτέρωσαν
τὰς ἐλπίδας μας, ὥστε ἠθέλωμεν ἀμέσως νὰ ἐπιστρέψω-
μεν. Ἄλλ' οἱ γερωντότεροι ἐχαλίνωσαν τὴν ἀνυπομονησίαν
μας, ὑποπτεύμενοι μὴ ἢ προσφερομένη ἀμνηστία ἦτο τέ-
χνασμα τῶν Τούρκων, πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν Προξένων,
καὶ παγίς ὅπως μᾶς ἐξολοθρεύσωσιν εὐκολώτερον. Εἶχον
πλειοτέραν πεῖραν τοῦ τουρκικοῦ χαρακτήρος οἱ γέρον-
τες, ἀλλ' οἱ ἐπίλοιποι ἐβασίζομεθα μετὰ θάρρους εἰς τῶν
Προξένων τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὴν προστασίαν.

Μετὰ σύσκεψιν καὶ συζήτησιν καὶ ἐνδοιασμούς ποικί-
λους, ἀπεφασίσθη τέλος νὰ υπάγωμεν τινὲς ἐκ τῶν νεω-
τέρων ὡς πρόσκοποι, οἱ δὲ λοιποὶ νὰ περιμείνωσιν εἰς Με-
στά τὰς εἰδήσεις μας, ἢ τὴν ἐπιστροφήν μας.

Τὴν ἐπαύριον ἀνεχώρησα ἀπὸ πρωῒας μετὰ δύο ἄλ-
λων ὁμηλικῶν μου. Περιττὸν νὰ ἀναφέρω τὰ ὀνόματά
των. Ἄλλως τε πρὸς τί νὰ ὑποδεικνύω ἐκάστοτε ὀνομα-
στὶ ἐκείνους, ὅσων ἢ κακὴ τύχη συνέπεσε νὰ συνενωθῇ
μετὰ τῆς ἰδικῆς μου; Ἐκ τῶν δύο ἐκείνων ὁ εἷς, εὐδαίμων
ἤδη γέρων, πρωτεύει ἐν μιᾷ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ Ἑλλη-
νικῶν κοινοτήτων· συχνάκις δ' ἔκτοτε συνητηθήμεν καὶ
ἀνεμνήσθημεν ἡμερῶν ἀρχαίων καὶ κοινῶν παθημάτων.
Ὁ ἄλλος, διασωθεὶς τότε, ἀπέθανε μετ' ὀλίγον εἰς Τήνον.
Πόσους τότε λυτρωθέντας ἐκ τῶν ὀνύχων τῶν Τούρκων
ἔθερίσεν οὕτως ὁ θάνατος! Ἐξηγτημένοι μετὰ τοσαύτας
κακουχίας, μετὰ τοσούτους περισπασμούς, πόσοι φυγόντες
τὴν μάχαιραν τοῦ ἐχθροῦ ἔπεσαν κατόπι, πρόωρα τῆς
ἀσθενείας θύματα!

Ἀπεχαιρετήσαμεν λοιπὸν τοὺς εἰς Μεστά καὶ ἐκινή-
σαμεν οἱ τρεῖς ὁμοῦ, διευθυνόμενοι πρὸς τὴν πόλιν. Αἱ
ἐντυπώσεις τῶν γενομένων καταστροφῶν ἦσαν πολὺ πρό-
σφατοι εἰσέτι, καὶ δὲν ἤμεθα οὐδαμῶς ἀπηλλαγμένοι τοῦ

φθου μὴ συναντήσωμεν Τούρκους ἐνόπλους, ἀγνοοῦντας ἢ ἀψηφοῦντας τὰς ἐπιεικείας τοῦ Πασᾶ προθέσεις. Ἄλλ' ἤμεθα νέοι καὶ οἱ τρεῖς, ὁ δὲ πρωῖνός ἀήρ ἦτο ζωογόνος, καὶ ἀπέπνεον ἄρωμα ὑγιές οἱ μαστιχοφόροι περὶ τὰ Μεστά λόφοι. Ἡ ἐλπίς διεσκέδασε θαμνηδὸν τοὺς φόβους καὶ ἐθαδίζομεν ἑλαφροί, φαιδρύνοντες δι' εὐθύμων συνομιλιῶν τὴν ὄδοιπορίαν μας.

Δὲν ἐπέπρωτο ὅμως οὔτε ἡ φαιδρότης, οὔτε ἡ ὄδοιπορία μας νὰ διαρκέσῃ πολὺ.

Ἐβλέπομεν μακρόθεν τὸ χωρίον Ἐλάταν, ὅπου ἐπροτιθέμεθα νὰ ἀναπαυθῶμεν ἐκ τοῦ δρόμου καὶ νὰ λάβωμεν πληροφορίας διὰ τὴν περαιτέρω πορείαν μας.

Ὁ ἥλιος ἔκαιε καὶ ἐταχύνομεν τὸ βῆμα πρὸς τὰς λευκάς τοῦ χωρίου οἰκίας. Αἴφνης, εἰς τὰ πρόθυρα αὐτοῦ, ἠκούσαμεν οἰμωγὰς καὶ κραυγὰς γυναικείας. Ἐστάθημεν καὶ οἱ τρεῖς καὶ εἶδομεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον. Μὴ ἦσαν Τούρκοι εἰς τὸ χωρίον; Αὕτη ἦτο ἡ πρώτη μου σκέψις. Ἐτείναμεν τὰ ὄψα. Αἱ κραυγαὶ ἐξηκολούθουν. Ἦσαν βεβαίως γυναικεῖα μοιρολόγια.

Ὁδηγούμενοι ἐξ αὐτῶν διήλθομεν τὰς ἐρήμους τοῦ χωρίου ὁδοῦς καὶ ἐφθάσαμεν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας. Ἐκεῖ συνωθοῦντο οἱ χωρικοί, ὑπεράνω δὲ τῶν κεφαλῶν των εἶδομεν κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν εἰς τῆς ἐκκλησίας τὰ πρόθυρα ἀναβαίνοντα δύο φέρετρα, τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, καὶ πέριξ αὐτῶν αἱ γυναῖκες ἔκλαιον καὶ ὠδύροντο καὶ ἐκραύαζον γοερῶς.

Ὅτε εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἡ νεκρώσιμος συνοδία, ἠρώτησα ἓνα χωρικὸν περὶ τῶν δύο λειψάνων, καὶ μᾶς εἶπε μὲ τὰ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ὅτι συμμορία Τούρκων, συναντήσασα τὴν πρωῖταν τρεῖς νέους ἕξω τοῦ χωρίου, ἐपुरοδόλησε κατ' αὐτῶν καὶ ἐξηκολούθησε τὸν δρό-

μον τῆς, ὅτι ὁ εἰς τῶν τριῶν σωθεὶς ἔτρεξε καὶ ἀνήγγειλε τὸ συμβᾶν εἰς τὸ χωρίον, τὰ δὲ πτώματα τῶν δύο φονευθέντων μετεκομίσθησαν πρὸ ὀλίγης ὥρας ἐκεῖ.

Ποῦ λοιπὸν αἱ ὑποσχέσεις ἀσφαλείας; Ποῦ ἡ ἐλπίς ὅτι τὰ δεινὰ ἐτελείωσαν; Εἶχον οἱ γέροντες δίκαιον! Οἱ δύο ἐκείνοι νεκροί, καὶ τῶν γυναικῶν τὰ μοιρολόγια, ἦσαν τῆς τουρκικῆς πίστεως ἢ σφαγίς, τῆς τουρκικῆς ἐπιεικειᾶς τὰ ἐχέγγυα!

Ἐπεστρέψαμεν ἀμέσως εἰς Μεστά, θαδίζοντες ταχύτερον ἢ ὅτε ἠρχόμεθα, καὶ ἄνευ τῆς προτέρας φαιδρότητος. Οἱ ἐκεῖ ἐξεπλάγησαν ὅτε μᾶς εἶδον ἐπιστρέφοντας, ἢ δ' ἀφήγησις τῆς εἰς Ἐλάταν σκηνῆς τοὺς κατετάραξε, καὶ ἡ προτέρα ἀδημονία διεδέχθη διὰ μᾶς τὰς μόλις ριζωθείσας ἐλπίδας.

Ὁ πατήρ μου μόνος ἐπέμενε ἐλπίζων: ἦτο τυχαία ἢ συμπλοκή, δὲν ἦσαν γνωσταὶ εἰσέτι αἱ ἀποφάσεις τοῦ Πασᾶ, οἱ Τούρκοι ἐκείνοι δὲν παρέμειναν εἰς Ἐλάταν, ἄρα οἱ πυροβολισμοὶ των δὲν ἀποδεικνύουν τὴν ἐπανάληψιν συστηματικοῦ διωγμοῦ, θὰ ἡσυχάσωσι τὰ πράγματα. Τοιαῦτα ἔλεγε, ἀλλ' ἡ πείρα τοῦ παρελθόντος κατεφόδιζε τοὺς λοιποὺς πάντας καὶ ἀφῆρει πᾶσαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὰς ἀγαθὰς δῆθεν τοῦ Πασᾶ διαθέσεις. Νὰ φύγωμεν, νὰ φύγωμεν! ἔλεγον αἱ γυναῖκες, τὰ δὲ παιδιά ἔκλαιον, καὶ ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ λησμονήσω τὴν θεάν τῶν δύο ἐκείνων φερέτρων, φερομένων πρὸς τὴν πύλην τῆς ἐκκλησίας, καὶ τοὺς θρήνους τῶν γυναικῶν, αἱ ὅποια ἔμοιρολόγουν τοὺς νεκροὺς των.

Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν ὁ θεῖος τῆς μητρὸς μου, δι' ἀμοιβῶν γενναίων καὶ μεγαλειτέρων ἔτι ὑποσχέσεων, ἔπεισε νέον χωρικὸν νὰ μεταφέρῃ διὰ παντὸς τρόπου ἐπιστολὴν του εἰς Ψαρά. Ἐγραφε ζητῶν τῆς φυγῆς τὰ μέσα.

—“Ἄς ἔλθῃ πλοῖον, ἔλεγε πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ σὺ ἂν θέλῃς μείνει ἐδῶ. Φθάνει μόνον νὰ ἔλθῃ ἐν καιρῷ!

Ὁ πατήρ μου ἐσιώπα, ἀλλ’ ἐφαίνετο διστάζων. Τὸν ἐτρόμαζον ἄρά γε οἱ κίνδυνοι τῆς φυγῆς καὶ τοῦ ἐκπατριμοῦ αἱ ὀδύνη; ἢ ἐβασίζετο εἰς τῶν Προξένων τὴν μεσολάβησιν καὶ ἠλπίζεν ὅτι κρυπτόμενοι ἐν τῷ μεταξὺ ἐντὸς τῆς πατρίδος θὰ διέλθωμεν ἀσφαλέστερον τῆς δοκιμασίας τὴν περίοδον; ἢ μή, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοσοῦτων ἀλλεπαλλήλων συγκινήσεων, ἀπώλεσε τὴν εἰς ἑαυτὸν πεποιθήσιν καὶ δὲν ἤξευρεν ὁ ἴδιος τί ἤθελε καὶ τί ν’ ἀποφασίσῃ;

Τὴν ἐπιούσαν ἤμεθα ἀπὸ πρῶτας συνηγμένοι κατὰ τὸ σύνθημα εἰς τὴν ἰσόγειον τῆς οἰκίας εἴσοδον, ἦτις ἐχρησίμευεν ὡς κοινὴ αἰθουσά μας. Καθήμενοι εἰς τῶν θυρῶν τὰ κατώφλια καὶ ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς κλίμακος συνεσκεπτόμεθα, ὡς πάντοτε, περὶ τοῦ πρακτέου, ἀναμείνοντες τί ἡ ἡμέρα θὰ μᾶς φέρῃ καὶ ὑπολογίζοντες πότε ἡδυνάμεθα νὰ περιμένωμεν ἀπόκρισιν ἐκ Ψαρῶν.

Ἡ Ἀνδριάνα μόνη ἦτο ἀπούσα. Εἶχεν ἐξέλθει πρὸς εὐρεσιν τροφῆς. Καὶ ἄλλοτε κατώρθωσε νὰ ποικίλῃ τὴν πενιχρὰν διαίτάν μας συλλέγουσα χόρτα ἄγρια εἰς τοὺς πέριξ τοῦ χωρίου λόφους. Ἄλλ’ ἐβράδυνεν ἤδη νὰ ἐπιστρέψῃ. Καὶ ἡ μήτηρ μου, ἀνησυχούσα, πολλάκις ἤνοιξε τὴν θύραν καὶ προέτεινε τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ὁδόν, νὰ ἴδῃ μὴ φαίνεται ἐρχομένη.

Ἡ Ἀνδριάνα ἦτο ὁ γενικὸς προστάτης, ἡ ἀληθὴς πρόνοια ὀλοκλήρου τῆς εἰς Μεστὰ δυστυχοῦς ἡμῶν ὀμάδος. Πλήρης αὐταπαρνήσεως καὶ ἀφοσιώσεως, περιέθαλπε τὴν μητέρα καὶ τὰς ἀδελφάς μου καὶ ἐφρόντιζε περὶ πάντων τῶν λοιπῶν ὅλα τὰ ἐπρόφθανεν, ὅλα τὰ ἐσυλλογίζετο αὐτὴ εὕρισκεν ἢ ἐφεύρισκε τὴν καθημερινὴν τρο-

φήν μας, αὐτὴ ἔφερε τὸ νερὸν ἐκ τῆς πηγῆς, αὐτὴ κατώρθωσε δι’ ἀχύρων καὶ παλαιῶν ταπήτων ν’ αὐτοσχεδιάσῃ στρωμνὰς δι’ ὅλους εἰς τὰ εὐκαιρα δωμάτια τῆς οἰκίας ἐκείνης· αὐτὴ μᾶς ἔφερον εἰδήσεις ἔξωθεν, σχετιζομένη μετὰ τῶν χωρικῶν καὶ τὰ πάντα ἐρευνῶσα καὶ τὰ πάντα μανθάνουσα. Ἡ ἐνεργητικότης τῆς ἦτο ἀδάμαστος καὶ ἀκατάβλητος ἢ εὐθυμία τῆς. Εἶχε τὴν καρδίαν ὑγιᾶ καὶ ἀκμαίαν ὅσον καὶ τὸ σῶμα, καὶ συχνάκις διὰ τῆς ζωηρότητος, διὰ τῆς φαιδρότητος τῆς ἔφερον εἰς τὰ χεῖλη μας τὸ μειδίαμα, ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατούσης ἐκεῖ γενικῆς ἀθυμίας.

Ἡ ὥρα ἐν τούτοις παρήρχετο καὶ ἠδῆσαν τῆς μητρὸς μου ἡ ἀνησυχία. Δὲν ἤθελα νὰ τὴν αὐξήσω ἐκφράζων τοὺς φόβους μου, ἀλλ’ ἤμην καὶ ἐγὼ ἀνήσυχος, καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίσης. — Τί ἐγείνει; Πῶς ἀργεῖ; Μὴ ἔπαθε τίποτε; Τοιαῦτα ἀντηλλάσσοντο φράσεις.

Ἐκεῖ, αἴφνης, ἀνοίγεται ἡ θύρα καὶ παρουσιάζεται ἡ Ἀνδριάνα κάτωχρος, τρέμουσα, μὲ τὴν κόμην λυτὴν, σχισμένα τὰ φορέματα καὶ ἀνοικτά, τὰ στήθη αἱματωμένα... Ἡ ὄλη παρουσία τῆς ἐμαρτύρει πάλιν φοβερὰν, καὶ τρόμον καὶ αἰσχύνην.

Ἡ μήτηρ μου ἠγέρθη ἀμέσως, ἐκάλυψε μὲ τὰς χεῖρας τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ἀνέκραξε μετὰ φρίκης: Ἄ! οἱ Τοῦρκοι, οἱ Τοῦρκοι! Καὶ ἀρπάσασα τὰς θυγατέρας τῆς ἔσυρεν αὐτὰς εἰς τὴν ἀγκάλην τῆς.

Ἡ δὲ Ἀνδριάνα μὲ τὴν μίαν χεῖρα ἐπὶ τῆς ἀνοικτῆς θύρας, ἐδείκνυε διὰ τῆς ἄλλης τὴν ἔξοδον, καὶ ἀσθμαίνουσα δὲν ἠδύνατο ν’ ἀρθρώσῃ τὰς λέξεις τὰς ὁποίας ἐπροσπάθει νὰ προσφέρῃ — Φύγετε, κρυφθῆτε!

Εὐρέθημεν ὅλοι διὰ μᾶς ἔξω εἰς τὸν δρόμον μετὰ τῆς Ἀνδριάνας.

Πού ἐπηγαίνομεν; Τί ἠθέλομεν; Ἐμφυτός τις ὀρμὴ διηύθυνε τὰ διαβήματά μας μακρὰν τῆς πύλης τοῦ χωρίου. Ἐφεύγομεν τοὺς Τούρκους. Δὲν ἐσκεπτόμεθα ὅμως ὅτι ἀπομακρυνόμενοι τῆς ἐξόδου, ἐκλειόμεθα ἐντὸς τοῦ χωρίου. Ἀλλὰ μὴ σκέπτεται τις εἰς τοιαύτας ὥρας;

Ἐνῶ ἐτρέχομεν οὕτω περίφοβοι, παραζαλισμένοι, μὴ γνωρίζοντες ποῦ νὰ καταφύγωμεν, μία γραῖα εἰς τὴν θύραν ταπεινῆς οἰκίας ἰσταμένη μᾶς εἶδε, μᾶς ἐλυπήθη καὶ ἤπλωσε πρὸς ἡμᾶς τὴν χεῖρα.

— Ἐλάτε ἐδῶ νὰ σᾶς κρύψω, Χριστιανοί.

Ἐχύθημεν ὅλοι ἐντὸς τῆς ἀνοικτῆς θύρας, ἀκολουθοῦντες τὴν γραῖαν. Ὁ Θεὸς τὴν ἐφώτισε! Εἰς ἐκείνην χρεωστοῦμεν τὴν σωτηρίαν, τὴν ὑπαρξίν μας. Δὲν τὴν εἶδα ἔκτοτε, οὔτε τὸ ὄνομά της γνωρίζω, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐλησμόνησα τὸ ἀγαθὸν πρόσωπόν της, οὐδ' ἔπαυσα εὐλογῶν τὴν μνήμην της. Εἶθε νὰ τὴν ἀντήμειψεν ὁ Θεὸς καὶ νὰ τὴν ἀνέπαυσεν ἐν εἰρήνῃ!

Ὅπισθεν τῆς οἰκίας ἦτο αὐλὴ ὑπαιθρος, εἰς δὲ τὴν ἄκραν τῆς αὐλῆς σταῦλος. Ἐντὸς τοῦ σταύλου μᾶς ἔκρυψεν ἡ γραῖα. Αἱ ἀγελάδες της ἔβοσκον εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ δὲν ἐπέστρεψαν οὔτε τὴν ἐσπέραν ἐκείνην, οὔτε τὰς ἐπιούσας, νὰ μᾶς διαφιλονεικήσωσι τῆς κατοικίας των τὴν κατοχὴν. Δὲν ἤχημαλώτιζον γυναικόπαιδα μόνον οἱ Τούρκοι· ὅ,τι εὕρισκον ἦτο λεία εὐπρόσδεκτος. Ἀλλὰ δὲν ἐζημίωσαν ἡμᾶς τότε ληστεύσαντες τῆς πτωχῆς γραίας τὰ ζῶα.

Ἡ εἴσοδος ἦτο στενὴ καὶ σκοτεινὴ, εἰς δὲ τὸ βάθος ἠγούγετο ὁ σταῦλος τετράγωνος καὶ ὀπισθοῦν εὐρύχωρος· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς εἶχε παράθυρον ἢ ἄλλην ὀπήν, ὥστε ὅτε ἐκλείετο ἢ ἐπὶ τῆς αὐλῆς θύρα τῆς διόδου, τὸ σκότος ἦτο ψηλαφητὸν καὶ ἡ ἀποφορὰ δὲν εἶχε διεξόδον. Τέσσα-

ρα ἡμερόνυχτα ἐμείναμεν ἐντὸς τοῦ κρυψῶνος τούτου, δεκαοκτὼ ἐν συνόλῳ ψυχαί!

Τὸ ἐσπέρας τῆς πρώτης ἡμέρας ἡ φιλόανθρωπος γραῖα μᾶς ἔφερε σάκκον πλήρη σῦκων. Ὅτε συνειθίσαιμεν εἰς τὸ σκότος, ἀνεκαλύψαμεν εἰς μίαν γωνίαν κάδον ἔχοντα εἰσέτι ὕδωρ ἀρκετὸν, πρὸς ποτισμὸν τῶν ἀγελάδων. Χάρις εἰς τὸ ὕδωρ τοῦτο καὶ εἰς τὰ σῦκα δὲν ἀπεθάνομεν τῆς δίψης καὶ τῆς πείνης. Εἰς θέσιν δὲ προέχουσαν ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ σταύλου, εὕρομεν ἄχυρον, τὸ ὅποιον ἐστρώσαμεν κατὰ γῆς, διὰ νὰ μὴ κατακλίνωνται ἐπὶ τοῦ βορβορώδους ἐδάφους αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά. Καὶ ἐζήσαμεν οὕτω τέσσαρας νύκτας καὶ τέσσαρας ἡμέρας!

Ἐκ τοῦ κρυψῶνος μας ἠκούομεν ἔξω συχνάκις τὰς κραυγὰς τῶν Τούρκων καὶ οἰμωγὰς τῶν Χριστιανῶν, πότε μακρὰν καὶ ἄλλοτε πλησίον. Τὴν τελευταίαν μάλιστα νύκτα τοὺς εἶχομεν πολὺ, πολὺ πλησίον, διότι διενυκτέρευσαν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς γραίας, καὶ ἠκούομεν τὰς ἑμιλίας των καὶ τὰς διηγήσεις τῶν αἰσχροῦν κατορθωμάτων των.

Ὁ κύριος τῶν Τούρκων σκοπὸς ἦτο ἡ ἀνακάλυψις τῶν κρυπτομένων φυγάδων. Τοὺς ἄνδρας ἐφόνευον, τὰ δὲ γυναικόπαιδα ἠχημαλώτιζον μεταφέροντες τὴν ἄγραν των εἰς τὴν πόλιν. Τοὺς χωρικοὺς δὲν ἔβλαπτον συνήθως, ἐκτὸς δι' ὕβρεων καὶ ραβδισμῶν καὶ λακτισμάτων καὶ διὰ τῆς καταναλώσεως τῶν τροφίμων των. Δὲν ἔμενον δὲ ἐπὶ πολὺ οἱ αὐτοὶ Τούρκοι εἰς τὸ χωρίον. Ἀφ' ἐσπέρας ἤρχετο μία συμμορία, ἔτρωγον, ἔπινον, ἐκοιμῶντο, τὴν δὲ πρωτὰν ἤρχιζεν ἡ ἔρευνα πρὸς σφαγὴν καὶ αἰχημαλώσιαν· ἀνεχώρουν οἱ πρώτοι μὲ αἰχημαλώτους καὶ λάφυρα, καὶ τοὺς διεδέχετο γέα τὴν ἐσπέραν συμμορίαν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Ἡμεῖς δ' ἐπεριμένομεν νὰ κορσεθῶσι καὶ

νά παύση ή εξάντλησις τῆς λείας τήν διαδοχήν τοῦ διωγμοῦ, παρακαλοῦντες τὸν Θεὸν νά μὴ ἀνακαλυφθῶμεν μέχρι τέλους.

Πῶς νά περιγράψω τὴν ἀγωνίαν τῶν ἀτελευτήτων ἐκείνων ἡμερῶν! Ἐφοβούμεθα νά λαλήσωμεν μὴ ὁ ἐλάχιστος θόρυβος μᾶς προδώσῃ. Ἡ Ἀνδριὰνα ἔκλαιεν, ἔκλαιεν ἀκαταπαύστως, καὶ λυγμοὶ ἐνίοτε ἐξέφευγον ἀπὸ τοῦ στήθους τῆς· ὁ πατήρ μου ἐπέβαλλε τότε σιωπὴν.

— Θέλεις νά μᾶς καταδώσῃς; ἔλεγε.

Καὶ ἔκρυπτεν ἡ Ἀνδριὰνα τὴν κεφαλὴν, καὶ δὲν ἠκούετο ὁ θρήνός τῆς. Ἐπλησίαζεν ἡ μήτηρ μου νά τὴν παρηγορήσῃ.

— Μὴ μ' ἐγγίξῃς καὶ λερώνησαι!

Δυστυχῆς νέα! Ἡ μαύρη ἀπελπισία τῆς ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ καὶ δυσώδους ἐκείνου καταφυγίου ἦτο ἡ φοβερώτερα ἔνδειξις τῆς τύχης, ἡ ὁποία ἐπερίμενε τὰς λοιπὰς ἐκεῖ γυναῖκας, ἐὰν οἱ Τοῦρκοὶ μᾶς ἀνεκάλυπτον!

Τὴν τελευταίαν νύκτα ἐξημερώθημεν μὲ τὸν φόβον, ὅτι δὲν θὰ σωθῶμεν ἀπὸ τὰς χεῖράς των. Ἡ θύρα μόνῃ τοῦ σταύλου μᾶς ἐχώριζεν ἀπ' αὐτῶν. Τὴν αὐγὴν ἐπανήλθεν εἰς τὴν αὐλὴν ἡ σιωπὴ, ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐντὸς τοῦ χωρίου ὁ θόρυβος. Πόσον βραδέως αἱ ὦραι παρήρχοντο! Θὰ ἐπανέλθωσιν οἱ Τοῦρκοὶ πλησίον μας; Θὰ τοὺς ἔχωμεν καὶ τὴν νύκτα πάλιν; Ἡσθανόμεθα πάντες ὅτι δὲν ἠδυνάμεθα νά ἀνθέξωμεν πλειότερον.

Πρὸς τὸ ἐσπέρας τοὺς ἠκούσαμεν εἰς τὴν αὐλὴν, ἐτοιμαζομένους πρὸς ἀναχώρησιν, καὶ ἐκρατοῦμεν τὴν ἀναπνοὴν μας, περιμένοντες τὴν ἐλπίζομένην ἀπομάκρυνσίν των.

Ἐκεῖ, ἀκούομεν αἴφνης, πλησίον τῆς θύρας, ὁροντῶδη Τοῦρκου φωνήν.

— Ἄς ἴδωμεν πρὶν φύγωμεν, τί ἔχει εἰς αὐτὴν τὴν ἀποθήκην.

Ἐκαμα τὸν σταυρόν μου. Κρύος ἰδρῶς μὲ περιέλουσεν.

Ἡ θύρα τοῦ σταύλου ἔτριξε καὶ ἠνοιχθῆ, καὶ εἰς τὸ ἀνοιγμά τῆς εἶδα Τοῦρκου μορφήν φοβεράν. Ἐκράτει ξίφος γυμνὸν εἰς τὴν μίαν χεῖρα, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ράβδον, καὶ ἀπὸ τῆς ἄκρας τῆς ράβδου ἐκρέματο λύχνος, τὸ δὲ φῶς τοῦ λύχνου ἐφώτιζε τοῦ Τοῦρκου τὸ πρόσωπον, καὶ ὅπισθεν τῶν ὤμων τοῦ ἄλλαι Τοῦρκων κεφαλαὶ ἔρριπτον περιέργα ἐντὸς τοῦ σκοτούς βλέμματα.

Ἐκαθήμην κατὰ γῆς εἰς τὸ βάθος τοῦ σταύλου, ἀντικρυ τῆς εισόδου. Χίλια ἔτη νά ζήσω, δὲν θὰ λησιμονήσω τὴν ἀποτρόπαιον ἐκείνην ὄπτασιάν!

Ἀναπνοὴ ἐντὸς τοῦ σταύλου δὲν ἠκούετο. Ὁ Τοῦρκος ἐκτείνει τὸν πόδα, προχωρεῖ ἐν βῆμα... Ἀντήχησε διὰ μᾶς ὁ πάταγος ὑδάτων πατουμένων καὶ βλάσφημος τοῦ Τοῦρκου ἐκφώνησις. — Μόνον δρῶμαι εἶναι ἐδῶ. Δὲν ἔχει τίποτε. Πηγαίνωμεν!

Ἡ θύρα ἐκλείσθη μετὰ κρότου καὶ οἱ Τοῦρκοὶ ἀνεχώρησαν. Ἐσώθημεν! Ἐν βῆξιμον, εἰς στεναγμὸς ἠδύνατο νά μᾶς προδώσῃ. Ἄλλ' ὁ Θεὸς μᾶς ἐλυπήθη καὶ ἠδύνατο νά μᾶς διαφυλάξῃ, ἡ δὲ σωτηρία μας τὴν ὦραν ἐκείνην μᾶς ἐφάνη ὡς ἀγαθὸς διὰ τὸ μέλλον οἰωνός, καὶ ἐπεριμένομεν μὲ πλειότερον ἤδη θάρρος τῆς δοκιμασίας μας τὸ τέλος.

Δὲν ἐψεύσθησαν αἱ ἐλπίδες μας. Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἐσπέραν, ἀφοῦ ἐνύκτωσε, ἠνοιχθῆ τοῦ σταύλου ἡ θύρα καὶ πάλιν, ἀλλ' ὑπὸ φίλης ἤδη χεῖρός, καὶ ἦλθεν ἐν μέσῳ ἡμῶν ὁ χωρικός, τὸν ὁποῖον ὁ θεὸς μου εἶχεν ἀποστείλει πρὸς εὔρεσιν πλοίου. Πῶς ἐξετέλεσε τὴν παραγγελίαν, πῶς ἀνεκάλυψε τὸ κρησφύγετόν μας δὲν γνωρίζω. Ἐφε-

ρε τὴν ἀγγελίαν ὅτι πλοῖον Ψαριανὸν μᾶς ἐπερίμενον εἰς ἔρημον λιμενίσκον ὄχι μακρὰν τοῦ χωρίου, καὶ ἦτο ἔτοιμος ὁ χωρικός νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ ἀμέσως πρὸς αὐτό.

Ἡ νυκτερινὴ ὥρα, ὁ φόβος τῶν Τούρκων, ἡ ἄγνοια τοῦ μέλλοντος, οἱ κίνδυνοι τῆς φυγῆς, ἡ ἀνάμνησις τῶν πρώτων ματαίων περιπλανήσεων, πολλοὺς δισταγμοὺς τὴν ὥραν ἐκείνην ἐγέννησαν. Ἄλλ' ἂν ἐμένομεν, ὁ ὄλεθρος ἦτο βέβαιος σήμερον ἢ αὔριον, ἐνῶ φεύγοντες ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ σωθῶμεν. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἡ φυγὴ καὶ ἀνεχωρήσαμεν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ χωρικοῦ.

Κρατούμενοι τὰς χεῖρας καὶ βαδίζοντες ἐν σιωπῇ ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ χωρίου, πρὸς τὸ ἀντίθετον τῆς εἰσόδου μέρος. Ἐφεύγομεν τὴν πύλην ὑποπτευόμενοι ὅτι ἐφρουρεῖτο ὑπὸ Τούρκων. Ὁ ὀδηγὸς μας εἶχε λάβει τὰ μέτρα του. Εἰσῆλθομεν ἐντὸς οἰκίας ἐρήμου διὰ νὰ δραπέτεύσωμεν ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ἡ νύξ ἦτο σκοτεινὴ, διεκρίνετο ὀμῶς ἐκ τοῦ παραθύρου τὸ κρημνῶδες κάτω ἔδαφος. Ἐκρεμάσθη σχοινίον καὶ κατέβην πρῶτος ἐγώ. Ἔδεσα εἰς τὴν ζώνην μου τὸ σχοινίον καὶ τὸ ἐκράτουν ἐκ τῶν χειρῶν, ἐνῶ μὲ κατεβίβαζον οἱ ἄνωθεν. Κατήλθον κατόπιν οἱ λοιποὶ ἄνδρες ἀνὰ εἰς, καὶ ἐπεριλάβομεν ἔπειτα τὰς καταβιβαζομένας γυναῖκας καὶ παιδία. Τελευταῖος ἐπήδησεν ὁ χωρικός, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς μας, καὶ ἤρχισεν ἡ νυκτερινὴ ὀδοιπορία.

Ἡ ἀπόστασις δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλος ὁ δρόμος, ὅταν μὲ τὴν καρδίαν τρέμουσαν φεύγεις εἰς τὸ σκότος, μὴ γνωρίζων ποῦ πηγαίνεις, καὶ φοβῆσαι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν μὴ φανῶσιν οἱ Τούρκοι, καὶ ἔχῃς γέροντας καὶ γυναῖκας καὶ παιδία μικρὰ εἰς τὴν συνοδίαν σου!